

Anne
Sutherlandová

ROMOVÉ -
NEVIDITELNÍ
AMERIČANÉ

ROMANO DŽANIBEN, PRAHA 2014

Kniha byla vydána za finanční podpory Ministerstva kultury ČR.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Sutherland, Anne

Romové – neviditelní Američané / Anne Sutherlandová ; [z angličtiny přeložila Marta Miklušáková]. – Vyd. 1. – Praha : Romano džaniben, 2014. – 351 s. – (Droma ; sv. 3)

Název originálu: Gypsies: The Hidden Americans

ISBN 978-80-905833-0-6

(=214.58) * 316.334.55/.56 * 572.026 * 572.028 * 316.356.2 * 17.022.1 * (739.4)

- Romové – Kalifornie
- komunity (sociologie) – Kalifornie
- kulturní antropologie
- sociální antropologie
- rodinné vztahy
- morální hodnoty
- monografie

316.3 – Globální společnosti. Sociální struktura. Sociální skupiny [18]

Původní titul:

Anne Sutherland:

Gypsies: The Hidden Americans

Copyright © 1975 by Anne Sutherland

Translation © 2014 by Marta Miklušáková

© 2014 Romano džaniben

The English language edition of this book is published by Waveland Press, Inc. 4180 IL Route 83, Suite 101,
Long Grove, Illinois 60047 United States of America

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Tuto práci jsem začala psát v roce 1968 a dva roky jsem pak téměř neustále trávila mezi americkými Romy. V té době jsem si začala Romů hluboce vážit a nikdy je nepřestanu obdivovat. K jejich životům, plným tragických i humorných momentů, chovám hluboké sympatie, protože je vždy žijí naplno. Doufám, že oni sami i ostatní čtenáři z této knihy vycítí můj vděk a porozumění. Ve snaze chránit jednotlivce jsem pozměnila všechna vlastní jména a nahradila jsem je jinými jmény, která Romové běžně používají. I když tedy v Americe žije třeba padesát Romů, kteří používají stejné jméno jako některá z postav této knihy, nikdy to není jméno člověka, o němž mluvím. Fiktivní jméno jsem dala i celé komunitě, která je předmětem této studie. Čtenáře proto upozorňuji, že žádný Rom, kterého potkají, nemůže být s jistotou identifikován jako jakákoli z postav této knihy.

Kromě díky rodině za všestrannou podporu a povzbuzování dlužím zvláštní poděkování svému otci, který mě k Romům přivedl a podělil se se mnou o cenné poznatky o jejich i o mé povaze. Velmi vděčná jsem Janě Tompkinsové za její neocenitelnou pomoc v terénu, kde mi její zkušenosti i názory nesmírně pomohly. Za rady a povzbuzení bych ráda poděkovala také Ianu Hancockovi, Harrymu Brunnerovi, Brianu Schwimmerovi a dr. Walteru Starkiemu.

Rukopis této knihy byl výsledkem „slepé víry“ a povzbuzování mého manžela Charlese. Stanovil laťku, které jsem se snažila dosáhnout. Přínosem byly i intelektuální podněty a podpora, které mi ještě dlouho před psaním této knihy poskytli moji učitelé Peter Riviere a Rodney Needham. V poněkud zvláštním slova smyslu jsem vděčná i Stanfordově univerzitě za nepřízeň, díky níž jsem nakonec zůstala v terénu bez jakýchkoli kontaktů na akademickou antropologii.

Zpracování této studie podpořil grant Americké asociace univerzitních žen (American Association of University Women). Romskou školu se podařilo otevřít za pomoci grantu UCSF Benioff Children's Hospital v San Franciscu.

Romové – neviditelní Američané

PŘEDMLUVA Z ROKU 1986

Cikáni po staletí mnohé lidi fascinují, málokdo se jim však snaží porozumět. Touto knihou bych v první řadě chtěla rozptýlit mylné stereotypy (tj. Cikán jako metafora svobody, Cikán jako zloděj) a do této oblasti vnést alespoň nějaké objektivní informace. Čím více jsem se dozvídala, tím lépe jsem chápala, proč je toto téma tak neuchopitelné a složité. Nakonec jsem si byla jista jen jedním: Romové přežili. Otázka, kterou jsem si vzápětí položila, byla jednoduchá: Jak? Jak se etnické skupině, která je vystavena neustálému vlivu cizích jazyků, zemí, hospodářských systémů a prostředí, podařilo takovým způsobem přizpůsobit? Domnívám se, že odpověď je třeba hledat v kulturní konstrukci jejich pohledu na svět, ve způsobu, jak vnímají realitu, a v morální síle, kterou takové chápání světa přináší. Tak lze odhalit tajemství jejich schopnosti vyrovnat se s okolním světem.

V roce 1968, kdy jsem se poprvé pustila do terénního výzkumu pro tuto práci, ještě zásadní etnografická studie o žádné romské skupině v Americe neexistovala. A tak jsem ke své práci o adaptaci a přežití musela nejprve vypracovat základní etnografickou studii. Většinu knihy jsem proto věnovala popisu jedné skupiny Romů, kterou jsem znala. Zásadním úkolem bylo určit klíčové prvky její vnitřní sociální organizace, z nichž vyplývá způsob, kterým se Romové vyrovnávají s vnějšími tlaky.

Sociální vztahy uvnitř komunity jsou poznamenány mj. i tím, že Romové musejí ve vztahu k vnějšímu světu neustále čelit negativním stereotypům. Podle těchto stereotypů se romská komunita rozpadá a Romové jsou demoralizováni, negramotní zloději. Sama se naopak domnívám, že jsou inteligentní, přizpůsobiví a neustále vymýšlejí nové a nové způsoby, jak si svůj životní styl udržet. Chceme-li pochopit, jak je možné, že si určitá skupina v tak nepříznivém prostředí vede v zásadě dobře, musíme se zaměřit nejenom na vnitřní mechanismy komunity, ale i na to, jak Romové se stereotypy zacházejí, a jak někdy dokonce sami tyto stereotypy podporují. Tato kniha není analýzou vnějších vlivů, které se na Romech podepisují, ale analýzou toho, nakolik jsou Romové hybnou silou vlastního postavení. Jejich status přitom ovlivňují hluboko zažitá předsudky, negativní stereotypy a právní

omezení. Romové byli v minulosti krutě pronásledováni a i dnes existuje množství důkazů o jejich diskriminaci. Znepokojuje mě, že bez ohledu na to, kolikrát byly tyto negativní stereotypy vyvráceny, žijí i nadále vlastním životem. Doufala jsem, že má kniha poukáže na to, jak jemná, složitá a geniální je romská kultura, ne každý však mou knihu takto pochopil. Jeden detektiv z mravnostní policie (ze Středozápadu) mi nedávno vyprávěl, že ho v knize zaujalo, jak mají Cikáni pevná rodinná pouta a jak milují děti. Konečně zjistil, co je jejich největší slabost, a teď je dokáže udržet na území státu, aby mohli být stíháni. Stačí, když zadrží jejich děti! Na stejné pomýlenou interpretaci narazil i recenzent této knihy:

Seděl jsem na naší místní pohotovosti a čekal, až se lékaři vyrovnají s následky posledního dobrodružství mé tříleté dcery. Najednou jsem si všiml, že u stolu za mnou vypukl zmatek. Hlas s tvrdým přízvukem říká: „Jmenuje se Mitchell a budeme platit v hotovosti.“ Ledva jsem se otočil, abych lépe viděl: pohotovost zaplavili Romové, opravdoví, živí Romové. Zrovna jsem dočetl knihu Anne Sutherlandové, na kterou jsem měl napsat recenzi, a přišlo mi, jako by tihle lidé vyšli přímo z její knihy. Používání jmen, která vypadají jako americká, ochota vyrovnat se v hotovosti, způsob, jakým vyděsili pracovníky nemocnice, aniž by vlastně cokoli udělali – to vše bylo typické chování Romů, o němž píše Sutherlandová.

Romové – neviditelní Američané rozhodně není „obranou na vysvětlení, proč Romové hodně kradou“, jak knize připsala recenze v New York Times 8. listopadu 1975. Opak je pravdou. Sutherlandová velmi poctivě vysvětluje, že tolikrát opakované historky o romských krádežích jsou jen přeháněným mýtem. Říkalo se, že během oné návštěvy nemocnice, zmíněné výše, prý Cikáni ukradli tři kříže. Další vyšetřování ale nic takového neprokázalo. Lidé prostě vidí to, co vidět chtějí.

(William McCready, *American Journal of Sociology*, sv. 82, č. 2, 1977, str. 476).

Pohled na svět i způsob, jakým se Romové vyrovnávají s okolním světem, vychází z jejich vlastního propracovaného morálního kodexu, postaveného na souboru pravidel rituální čistoty a nečistoty. Tento kodex má upev-

ňovat vzájemná vnitřní pouta a zároveň vytyčit jasnou hranici mezi Romy a vnějším světem. Základním pojmem tohoto kodexu je *marime*. *Marime* je znamením morální nečistoty a lze ho použít v nejrůznějších situacích. Pravidla *marime* se řídí věkem, pohlavím a příbuzenskými vztahy. Představuje zásadní hodnotu síly, ekonomického statusu, politické moci, štěstí, zdraví a morálky jedince. Tento kodex je neuvěřitelně proměnlivý, vztahuje se k bezpočtu situací, má silný morální dopad, a přestože se postupně přizpůsobuje novému prostředí, uchovává zároveň význam tradic.

Ve své předchozí práci jsem se o významu tohoto kodexu zmínila pouze okrajově. Kromě Carol Millerové se jím zabýval jen málokdo. Její kniha ovšem nade vši pochybnost prokázala, že tento systém je mezi vlašskými Romy ve Spojených státech stále velmi rozšířený. Zároveň otevřela prostor dalším analýzám obdobných kodexů u dalších skupin (např. práce Judith Okelyové *The Traveller-Gypsies* a M. Salo, ed., *The American Kalderash: Gypsies in the New World*). Můj terénní výzkum i další výzkumy ukázaly, že ke zkoumání těchto pravidel mají nejlepší předpoklady ženy, protože pravidla znají nejlépe *romni* (ženy), které také nesou hlavní odpovědnost za jejich dodržování. I tím lze částečně vysvětlit, proč obdobný výzkum dlouho chyběl.

Romové mě naučili o všem pochybovat. Časem jsem začala přemýšlet, zda je má práce užitečná více pro mne jako antropoložku, nebo pro Romy. Zajímalo mě, co si Romové o knize myslí. Této příležitosti se mi dostalo v roce 1978. Tehdy mě oslovila redakce BBC s tím, zda bych pro ně připravila etnografický film o Romech, který by byl součástí seriálu nazvaného *Face Values* (BBC, 1978). Předtím jsem vždy důsledně měnila všechna místní i vlastní jména. Byla jsem si jista, že Romové nebudou souhlasit s tím, aby je pak kvůli filmu každý lehce poznal. BBC ale souhlasila, že mě za nimi vyšle, jen abych se jich zeptala. Nemohla jsem odolat pokušení vrátit se za starými přáteli, zjistit, co je nového, a také jim ukázat knihu, kterou jsem jim tak dlouho slibovala. Navzdory mému očekávání byl Stevan nápadem s filmem nadšen, nemohli jsme se ale dohodnout na stylu. „Chceš nás nafilmovat, Annie, tak do toho. Chceš točit svatbu – můžu to zařídit. Jen dej vědět, kdy to jako bude, najdu nějakou nevěstu, aby taky dobře vypadala. Třeba Pinky – a mohla by si vzít George, ten je dobřej.“

Když jsem vysvětlila, že BBC chce opravdovou svatbu, považoval to za nedostatek kumštu, nakonec ale souhlasil, že to udělají tak, jak chci

já. Neustále u toho ale kroutil hlavou nad tím, jak nepochopitelně se *gaže* chovají. Potom jsem vytáhla svou knihu a ukázala mu ji. Mám-li říct pravdu, trochu jsem se bála. Co když budou chtít, abych skládala účty z každého slova? Vyčiní mi za to, co jsem opomenula? Budou si myslet, že jsem vyzradila tajemství?

„Tak to je ta kniha, o které jsem vám říkala, Stevane.“ Zrovna něco řešil s vnuky.

„Šrečo, to je ta kniha o vás,“ zkusila jsem to znova.

„Jaká kniha, Annie?“ zeptala se. A její pozornost se opět obrátila k důležitější věci. Přijde večer Johnny? A zdalipak vím, proč Yana odešla od svého muže?

„Stevane, ta kniha, kterou jsem psala, pamatujete?“ Byla jsem zoufalá. „Chci vám ji přečíst.“

„Proč? Já už to znám,“ odpověděl, ale když viděl mé zklamání, rozhodl se, že mi tu radost udělá.

Začala jsem tedy téhle rezervované sešlosti podrobně vysvětlovat, jak jsem změnila všechna jména i název místa, kde žijí, abych je uchránila. Dívali se na mě, jako bych se zbláznila. Okamžitě mi došlo, že mé ochránářské snahy je urazily. Ze slušnosti ale začali dělat, že je to jen zklamalo: „Tak to už nikdy nebudeme slavní!“ křičeli a smáli se.

Když jsem četla klíčové pasáže, viděla jsem, že je to přestává bavit a začínají se nudit. Přeskákala jsem tedy rychle k poslední kapitole, v níž jsem dovozovala, že *marime* je klíčový koncept, který jim umožňuje hovořit v metaforách o skupinách lidí, ať již do jejich komunity patří, nebo ne, o relativitě morálky, sociálním a ekonomickém statusu, o zdraví a štěstí. A jak jsem četla a zuřivě parafrázovala, zmocnily se mě pochyby. Taková analýza pro mě byla příliš velké sousto. Jak může takový systém skutečně fungovat? Vnímají ho opravdu tak, jak jsem ho sama interpretovala? Možná se smějou a myslí si, že je to pěkná blbost. Všichni byli zticha a přemýšleli nad tím, co jsem napsala. „Co si o tom myslíte?“ zeptala jsem se.

„No,“ řekl Stevan konečně vážně, „tak bych to neřekl. Ale... Ano... Myslim, žes to napsala správně.“

Na světě je asi 10 milionů Romů. Hovoří nesmírným množstvím jazyků, žijí v nejrůznějších zemích, dodržují nejrůznější zvyky. Třídít je do různých podskupin je vždy velmi těžké, i kdyby šlo jen o území Spojených

států. Celkový počet Romů tu nikdo nezná, většinou se ale odhaduje na jeden milion.

Za jedenáct let od doby, kdy vyšla tato práce, jsme se o různých skupinách žijících ve Spojených státech dozvěděli spoustu nových informací. Romové, o nichž je tato kniha, jsou jen jednou z mnoha skupin. I když se s vlašskými Romy na pobřeží San Franciska stýkají i další skupiny (Bojašové, Romaničelové a maďarští hudebníci), netuším vůbec, kde tyto skupiny žijí, a už vůbec nic nevím o jejich sociální organizaci (str. 32–37). Název této knihy bohužel vyvolává mylný dojem, že jde o knihu o všech Romech ve Spojených státech.

Nedávno si mě za to vzal na paškál Bill Duna, profesionální hudebník žijící v Minneapolisu, jehož předkové jsou z Maďarska a Slovenska. Právě dočetl moji knihu a zuřil. „Ne *všichni* Cikáni věští budoucnost. V mé rodině všichni po celé generace hráli.“ Načež vytáhl album a ukázal mi stovky příbuzných, kteří všichni vášnivě hráli na housle. „Proč nikdy nikdo nenapíše o nich?“

Tato kniha je o Romech, kteří mluví vlašsky. I tato skupina se dále dělí na *vici* a každá z podskupin se od ostatních něčím liší. Romové žijí na nejrozličnějších místech, dělí se do bezpočtu rodů, vykonávají různé profese. Nejpočetnější skupinou jsou ve Spojených státech vlašští Romové, kterých po celé zemi, zejména ve velkých městech, žije asi 500 000. Například v Chicagu žije asi 23 000 Romů, v Los Angeles asi 15 000.

Druhou nejpočetnější skupinou jsou Romaničelové (Romanichals), kterých po celých Spojených státech žije asi 80 000 až 100 000. Jen v Texasu se jejich počet odhaduje na 10 000. Značný je i počet irských a skotských travellers. Romaničelové a irští a skotští travellers se někdy pokládají za jednu skupinu, protože všichni přišli z Britských ostrovů. I když mezi sebou někdy uzavírají sňatky, měli by být počítáni jako tři samostatné skupiny.

Mezi méně početné skupiny patří Romové maďarsko-slovenští, kterých je asi 15 000. Pracují nejen jako hudebníci, ale i jako bankéři, psychiatři či neurochirurgové; dále Ludaři, kterých zde sice žije poměrně hodně, žádná podrobnější studie o nich však neexistuje; Bojašové, o nichž se také někdy mluví jako o slovensko-maďarských Romech, žijí zejména na severu; a několik Lovárů a Sintů, kteří žijí v New Yorku a Chicagu. Ti přišli relativně nedávno a je jich velmi málo. Většina Lovárů byla vyvražděna za války.

Za zmínku ještě stojí politické aktivity Romů. Po vlně organizací, které byly v různých zemích založeny na konci 60. a začátku 70. let (viz str. 306), se Romové začali organizovat na mezinárodní úrovni. Lingvista Ian Hancock, který působí jako univerzitní profesor a napsal mnoho odborných prací o Romech, je sám částečně Romaničel a částečně Lovár a Romy zastupuje v Organizaci spojených národů. Usiluje zejména o uznání skutečnosti, že jako první měli být v nacistickém Německu vyhlazeni Cikáni. Za druhé světové války zahynulo v Evropě více než půl milionu Romů. Úsilí o uznání holocaustu sjednotilo Romy po celém světě. Mnohé skupiny včetně Romské unie (Romani Union) se snaží přesvědčit správní radu Muzea holocaustu, federální orgán zřízený v roce 1980 americkým Kongresem, aby Romy do Muzea holocaustu zařadila.

Romové se opět dali do pohybu... Ustupte z cesty, nechte je jít!

Anne Sutherlandová
květen 1986

ÚVOD

Přibližně každých dvacet let se najde někdo, kdo začne tvrdit, že cikánská kultura vymírá, lamentuje nad starými dobrými časy, které jsou ty tam, i nad tím, že Cikány teď čeká období temna. Tyto předpovědi vycházejí z tvrzení, že je čím dál těžší, a někdy zcela nemožné, věnovat se tradičním povoláním a že ekonomická situace vždy každou kulturu zásadně ovlivní. Nejprve mělo Romy zničit „vzdělání“, potom rádio, nyní televize. S čím přijdou příště?

Někdo upozornil, že děti začaly nosit „americké oblečení“, muži že přestali nosit náušnice a červené šátky na hlavě. Tyto údajné důkazy asimilace ale vycházejí z nepochopení způsobů oblékání různých věkových skupin, rozdílného stylu oblékání mužů a žen i odlišných zvyků v jednotlivých zemích. Někteří badatelé uvěřili domyšlivým tvrzením staříků, kteří se vždy celkem přesvědčivě vydávají za posledního „cikánského krále“. Můj nejspolehlivější a erudovaný informátor mě však ujišťoval, že „cikánského krále už nikdy nebudeme mít“.

Několik vědců, kteří se věnovali americkým Romům¹, se k jejich budoucnosti vyjádřilo jasněji. V roce 1938 tvrdil Victor Weybright ve svém článku „Kdo předpoví budoucnost Cikánů?“, že teď, když Cikáni začali pobírat dávky, ocitli se „na konci své cikánské stezky“. Za posledního mluvčího Romů označil Stevena Kaslova (viz též Weybright, 1945). Když ale v roce 1942 skončil Kaslov ve vězení, romské vedení se v New Yorku naopak sjednotilo a Romové se do New Yorku začali hromadně stěhovat (Cottenová, 1968: 1053–5). V roce 1949 napsal Stephen Murin o Romech na Havaji, že „v této chvíli neexistuje jediný důvod, proč na budoucnost Cikánů na Havaji nahlížet optimisticky“ (36, proložila autorka), a vinil přitom zákon, který na Havaji v červenci 1949 zakázal věštění budoucnosti. Kvůli tomuto zákazu Havaj opustilo obrovské množství Romů. Do prosince téhož roku se ovšem na Havaj vrátili a v roce 1962 zjistila sociální pracovnice Ann Colemanová, že se komunita neuvěřitelně rozrostla. V „závěrečném shrnutí“ své zprávy zoufale dodala: „Jde o tak velký počet, že skupinu nadále nelze nijak kontrolovat.“ (Colemanová, 1962: 6)

V roce 1942 napsala Arlene Bonosová ve své práci o Romech ve Filadelfii, že základ kultury Cikánů tvoří ženy, které věští budoucnost. Tvrdila, že „Ci-

¹ Proti obecně používanému názvu *Gypsies* (v české verzi ovšem často překládanému *Romové*, pozn. red.), který označuje všechny romské skupiny, jsou zde míněni jen ti Romové, kteří si takto sami říkají.

kány se podaří lépe asimilovat, pokud donutíme muže, aby převzali odpovědnost za finanční chod rodiny. Tím by se podařilo *změnit hlavní rodinný vzorec*“ (274, proloženo autorkou). Stejně jako v mnoha dalších městech Spojených států bylo i ve Filadelfii věštění zakázáno, v roce 1966 však Coker přišel s tím, že i když muži přispívají do rodinného rozpočtu více, „záleží jen na okolnostech, zda je hlavním živitelem rodiny muž, či žena“ (87). Ačkoli mezi tyto okolnosti patří zejména ekonomická nouze, rodinné vzorce to zřejmě nijak výrazně neovlivnilo.

Nejdelším a nejdůkladnějším pokusem o zdokumentování zániku kultury amerických Romů je zřejmě disertační práce Reny Cottenové nazvaná „Rozcestí: Studie o asimilaci kalderašských Romů“. Autorka v ní popisuje tři fáze asimilace: (a) preasimilaci 1910–25, (b) přechodné období 1925–33 a (c) asimilační období 1933–?. Jednotlivé etapy odrážejí postupný zánik kočování, zajištění zimních příbytků ve městech a fázi poslední, za kterou označuje „neschopnost město kdykoli opustit“ (Cottenová, 1950: 25–6). V úvodu uvádí: „Původním záměrem autorky bylo osvětlit odpor této velmi zajímavé skupiny k asimilaci, z práce ale postupně vzešlo i zcela jiné téma – otázka rozpadu dané skupiny.“

Zároveň autorka lituje bezmoci *kris*, romského soudnictví (207). O osmnáct let později ale stejná autorka o Romech hovoří jako o „městských nomádech“ a dochází k závěru, že „základem úspěšného vzdoru proti asimilaci, které odolávají více než půl tisíciletí, je zmenšování jejich sociopolitických jednotek a zdůrazňování role *kris*“ (Cottenová, 1968: 1055).

Pesimisticky vidí budoucnost i Ronald Lee, který je sám Rom. Předpovídá „kanadizaci“ „skutečných“ Romů, kteří začínají „páchat násilí“, berou drogy, prostituuji, propadají alkoholu, to vše v důsledku „kanadizace“ těch menších, které nepatří k bělochům (1971: 233). O svém posledním patriarchovi říká, že „když zemřel, odešlo s ním i poslední pouto s minulostí Cikánů, kromě záznamů o folkloru, právu, zvycích a tradicích, které jsem pořídil“ (234). Tyto neblahé předtuchy ale popírají jeho předešlé texty, v nichž tvrdil, že Romové přežijí „stranou, protože se přizpůsobili moderním podmínkám Severní Ameriky“ (1967: 39). Přizpůsobení je přitom klíčovým slovem: Romové se vždy novým podmínkám přizpůsobovali a patrně se jim dokážou přizpůsobit i v budoucnu.

Romové bezpochyby prošli mnoha změnami životního stylu, oblékání, práce, již vykonávají, i zvyků. Silná stránka Romů ovšem spočívá právě v je-

jich ekonomické přizpůsobivosti a zároveň v neměnnosti některých základních pravidel, jimiž se komunita řídí. Přirozeným důsledkem ekonomické přizpůsobivosti jsou často změny. Muž, který začínal jako koňský handlíř nebo kovotepec, může později obchodovat s auty, opravovat karoserie, kotle nebo nářadí. Ženy věští, když to jde – a pokud nemohou, pracují na farmách nebo pobírají dávky. Většina z nich dělá od každého trochu. Stejně jako v dávných dobách se spíše než jedna konkrétní dovednost uplatní obecná schopnost zajistit živobytí z toho, co je k dispozici. Mezi Romy se oceňuje všestranná schopnost využít co nejlépe možnosti, které okolí zrovna nabízí. V tomto směru jejich všestrannost doznala jen velmi málo změn.

Od dob, kdy Romové opustili Indii a vydali se do západní Evropy, zažili dramatický technologický pokrok. Podle většiny antropologů jde technologický pokrok vždy ruku v ruce se sociálními změnami. A přesto se základní popis ekonomického a sociálního chování Romů od nejstarších pramenů až po současnost téměř nezměnil, ať již jde o záznamy z Ruska, Řecka, severní Afriky, západní Evropy, Severní, nebo Jižní Ameriky. Jednotlivé skupiny se samozřejmě liší, tyto rozdíly lze ale připsat jejich kmenovým rozdílům. Mnozí jedinci, a dokonce i celé skupiny, se jistě asimilovali, často násilně. Jedním z nejslavnějších a zřejmě i nejúspěšnějších pokusů o „integraci“ do většinové společnosti bylo zotročení Cikánů v Rumunsku v 15.–19. století (Kenrick a Puxon, 1972: 49–56). Ani toto drastické opatření však zřejmě kýžené výsledky nepřineslo, protože Romové v Americe jsou z velké části právě potomky těchto „otroků“².

Romové v Americe dobře vědí, že jejich společenství prochází mnoha změnami. Nejstarší generace Romů snad nejraději ze všeho vypráví o starých dobrých časech, o dobách, kdy „jsme byli na cestách“, kdy „jsme nepotřebovali žádný doktory, žádný školy“. Zapomínají samozřejmě zmínit, že i dnes tráví většinu léta na cestách (stejně jako v dobách, kdy tábořili) a v průměru procestují 42% veškerého času, mladé rodiny někdy i 50%. Mobilita je hlavním způsobem, který jim umožňuje řešit problémy a udržovat sociální kontrolu, a dokud budou problémy, budou Romové také cestovat. Romům se dnes hlavně u žádostí o sociální dávky vyplatí základní gramotnost. Přitom zapomínají na to, že dříve k práci nepotřebovali sebemenší vzdělání.

I když jsem k možné asimilaci amerických Romů velmi skeptická, musím zdůraznit, že k sociálním změnám v tomto společenství dochází, a k někte-

² Romština i zvyky Romů napovídají tomu, že buď jejich předkové strávili v Rumunsku dlouhou dobu, nebo je „rumunské“ vlivy silně ovlivnily jinou cestou.

rým těmto změnám bych se zde také ráda vyjádřila. Roste podíl endogamních sňatků, tj. sňatků uzavřených v rámci jedné *vici* nebo mezi spřízněnými *vicami* (zatímco ubývá sňatků mezi *vicami* nespřízněnými).³ Roste i počet sporů o ekonomické zdroje a v důsledku těchto sporů se klade stále větší důraz na vazby k určitému území. Po ekonomické stránce si nejlépe vede *kumpania*, která se omezuje na příslušníky jedné *familie* nebo jedné *vici*. Tento vývoj souvisí s rostoucí hustotou romské populace ve Spojených státech, v jejímž důsledku připadá na jednoho Roma menší podíl zdrojů, které může nejrůznějšími způsoby využívat. Největší problém byl pro Romy zákaz věštění. K zániku věštění sice nevedl, věštění ale začalo být pro větší skupiny méně výnosné, a naopak přilákalo menší, lépe kontrolované skupiny (jako je např. *familia*), které mohou na určitém místě fungovat pod ochranou policie. V některých oblastech totiž mohou úřady vystavit povolení jenom jedné rodině. Spory o území a jeho zdroje souvisejí se spory týkajícími se manželství. Ve snaze čelit tlakům *chanamigů*, kteří jsou v konkurenčních vztazích, roste počet endogamních sňatků.

Domnívám se, že demografické a ekonomické tlaky společně s rostoucími konflikty mohou ve *vici* v budoucnu vést k posílení patrilineárních vazeb a k minimalizaci kognatického principu odvozování původu. *Vica* by tak omezením počtu svých členů reagovala na nedostatek zdrojů. V tomto kontextu již dochází k rychlému rozpadu *vici* po sourozeneckých liniích na *familie*, které se nakonec mohou znovu stát základem nových *vici*. Asimilace Romů do širší společnosti je však nepravděpodobná a v takovém případě se musíme ptát, jak se stalo, že si svou sociální odlišnost udrželi.

Odborná literatura popisuje řadu etnických skupin nebo subkultur, které žijí v odlišné kultuře pod nesmírnými asimilačními tlaky, a přesto si svoji vlastní kulturu uchovaly. Mapučové, Indiáni žijící v Chile, se například nedávno úspěšně přizpůsobili životu v rezervaci, aniž se tím jejich tradiční sociální organizace zásadněji změnila. I když se museli kvůli novým ekonomickým podmínkám v mnohém přizpůsobit, dokázali to bez toho, aby se tyto změny výrazně dotkly jejich sociální integrity (Faron, 1961: 62–5, 219–26). Existují ale i etnické skupiny, které jsou vystaveny dlouhodobým vlivům jiných kultur, jejichž hodnoty a sociální instituce odmítají. Novokřtěnecké skupiny v Severní Americe – hutterité, mennonité a amišové – si jsou stejně jako Romové dobře vědomi vnějších tlaků, které ohrožují jejich existenci, a stejně jako Romové byli

³ *Vica* je širokou jednotkou kognatických příbuzných, která sestává z několika příbuzenských větví, kterým se říká *familia*. V jejich čele stojí sourozenci nebo bratrance či sestřenice z prvního kolena. Každá *vica* má nějaké jméno a hlásí se k určité *nacii*. Pojem *nacia* lze volně přeložit jako národ nebo kmen. Podrobnější popis a analýzu těchto kategorií viz na str. 197–220.

kvůli svému životnímu stylu po staletí pronásledování (Hostetler a Huntington, 1967; Hostetler, 1968). Navíc musejí čelit i vnitřním sociálním tlakům, které vznikají buď v důsledku vnějších podmínek nebo v důsledku demografického růstu, a s nimiž se vypořádávají pravidelnou migrací. A právě kvůli těmto vnějším tlakům je pro novokřtěnce nejdůležitější zachovat si sociální hranice mezi vlastním společenstvím a kulturou, která je obklopuje (Hostetler, 1968).

Barth (1969: 9–38) navrhol, aby se výzkumy etnických skupin zaměřily na analýzu sociálních hranic a toho, jakými způsoby se udržují. Zdůrazňuje, že pro skupiny, které nežijí izolovaně, není zachování hranic s okolním světem lehké a způsoby, jak je udržet, se mění. Kontinuita etnické skupiny v podstatě závisí na udržení těchto hranic. Výzkumy sociálních hranic by se podle něj měly zaměřit na to, jak příslušnost k určité skupině ovlivňuje způsob chování jejích příslušníků. Pokud přistoupíme na Barthovu teorii a podíváme se, jak tyto hranice udržela jedna etnická skupina nebo subkultura americké společnosti, amišové, zjistíme, že se tato skupina v něčem nápadně podobá Romům. Amišové i Romové jsou zcela odlišné, samostatné skupiny, které nicméně chtě nechtě musí s americkou společností komunikovat. Obě skupiny jsou však extrémními případy minoritních uskupení, protože mají svou zcela odlišnou kulturu a v průběhu několika staletí přišly na velmi účinné způsoby, jak si své hranice udržet.

Náboženství amišů, jejich morální hodnoty a pravidla chování vycházejí z křesťanství obsaženého v Bibli, amišové však používají vlastní, obvykle nepsaný výklad nazývaný *Regel und Ordnung* (pravidla a řád). Chování podle tohoto výkladu se musí podřídit každý amiš a každý, kdo se jím neřídí, je vystaven *Bann und Meidung* (exkomunikaci a „vyhýbání se“). *Meidung* je v první řadě odepřením společného soužití, společenskou ostrakizací toho, komu se ostatní začnou vyhýbat. Ostrakismu je vystavena i jeho rodina. Ta provinilce často požádá, aby ze společenství odešel, protože jinak se nemůže vrátit k normálnímu životu (Hostetler, 1968: 47–69). Vyhýbání se nemusí trvat věčně a každý se může k *Ordnung* i k církvi vrátit, pokud se polepší. Amišové tak disponují velmi účinnými způsoby, jak zajistit, že členství ve skupině je synonymem konformity vůči způsobu života, který amišové vyznávají. Přísnou hranici mezi členy (kteří přijmou *Ordnung*) a nečleny (kteří jsou vystaveni *Meidung*) vyjadřuje i dělení lidí na ty, kdo ke společenství patří, a na všechny ostatní. *Unser satt Leit* (náš druh lidí) a *anner satt Leit*

(jiný druh lidí) vyjadřují i značný rozdíl ve způsobu oblékání, v sexuálních rolích, jazyku a zvycích. Mezi „vlastními lidmi“ je normou chování spolupráce, štědrost, vzájemná pomoc a úcta ke starším. Amišové sdílejí silný pocit sounáležitosti a obvykle netrpí pocity osamění nebo odcizení. Vůči všem ostatním však udržují zřetelný odstup a nikdy s nimi nenavazují žádné příliš osobní vztahy. Obdobně se vyhýbají i „vnějším“ sociálním institucím – školám, armádě a dalším oporám amerických hodnot a socializace.

Srovnáme-li způsob udržování hranic společenství amišů a Romů, najdeme mnoho podobností. Jako etnická skupina jsou ale Romové něčím výjimeční hned ze dvou důvodů. Romové mají vlastní sociální organizaci, a proto mohou být považováni za svébytnou kulturu. Kvůli reakci „hostitelské společnosti“ byli navíc označováni za „párijskou skupinu“ (Cohn, 1970; Barth, 1955, 1969: 31).

Tyto skupiny vydědenců hostitelská populace aktivně odmítá kvůli chování nebo charakteristikám, jež jsou jednoznačně zavrhovány, i když jsou zároveň často využívány. Příkladem mohou být skupiny vydědenců v Evropě v posledních staletích (kati, koňští handlíři, kožkaři, lidé uklízející lidské výkaly, Cikáni apod.). Širší společnost je odmítala, protože porušovali základní tabu. Jejich identita předurčila sociální situaci, v níž neměli prakticky žádnou možnost jakékoli interakce s příslušníky majoritní společnosti. Jejich identita a status byly nepřekonatelnou překážkou k tomu, aby získali normální status spojený s jiným typem interakce. I přes všechny ohromné bariéry si tyto skupiny zřejmě nevytvořily natolik složitý systém vnitřní organizace, abychom je mohli považovat za samostatné etnické skupiny. Takovou skupinu jasně tvoří pouze kulturně cizí Cikáni (Barth, 1969: 31).

Nemyslím, že by označení Cikánů za skupinu vyvrhelů pomohlo lepšímu pochopení jejich sociálního řádu a struktury. V nejlepším případě vedla tato teorie k založení „dílčí etnografie“, která však může být často velmi zavádějící. Například Cohn (1970: 21) ve své studii o Romech v Kanadě, které považuje za „relativně stabilní párijskou skupinu“, poznamenal:

Cikáni sami překládají *vicu* jako kmen a mezi Romy je takových kmenů mnoho. Příslušníci všech těchto kmenů však mezi sebou uzavírají sňatky

bez větších omezení a stěží bychom našli někoho, kdo by se identifikoval pouze s jednou *vicou*. Pokud se zeptáte na příbuzné, Rom zřejmě začne s dlouhým výčtem nejrůznějších příbuzenských vazeb z matčiny i otcovy strany, poté vyjmenuje další příbuzné, s nimiž je spřízněn sňatky vlastních dětí, a nakonec řekne něco jako „zdá se, že jsem příbuzný s kdekým“. V určitých situacích se však Romové identifikují jako příslušníci jedné určité *vici*. U každého se ovšem bude způsob identifikace měnit podle potřeb a okolností.

Z takového tvrzení musí čtenář nabýt dojmu, že je vše složitější, než se zdá, že mezi Romy neexistují žádné uchopitelné sociální vazby, žádný společenský řád. *Vica* tak budí zdání jednotky, která postrádá jakoukoli jasnou sociální strukturu; není jasné, proč a za jakých okolností se někdo považuje za jejího člena a za jakých okolností spolu mohou Romové uzavírat sňatky. Cohn sice správně upozornil na to, že příslušnost k *vice* obsahuje prvek volby, zároveň však zcela opominul kognatický princip odvozování původu a podcenil význam *vici* jako jednotky sociální organizace. Je však pravda, jak sami uvidíme později, že *vica* má velmi pevnou strukturu, *vici* spolu uzavírají sňatky podle určitých vzorců, a i když se příslušnost k *vice* může podle okolností měnit, lze takové okolnosti vymezit a popsat. Kořeny problému leží v přístupu k výzkumu. Pokud budeme Cikány vnímat jako skupinu páriů a zkoumat je zvenčí, nemůžeme jejich vnitřní organizaci porozumět. Vztahy různých jednotek sociální organizace nemůže dílčí etnografie plně osvětlit, a čtenář tak zůstává zmaten. K neřešitelným problémům je dílčí etnografie odsouzena už tím, že sami Romové považují za párie všechny ne-Cikány.⁴

Zajímavé je podívat se blíže na způsob udržování hranic společenství ve chvíli, kdy už sociálním procesům uvnitř společenství rozumíme lépe. Romové neustále dbají na to, aby se hranice mezi jimi samými a *gaži* (Neromy) pečlivě udržovaly. Tyto hranice vytyčují dva základní faktory: (a) sociální kontakt s *gaži* se omezuje na zvláštní okruh vztahů, konkrétně na ekonomické vytěžování a politickou manipulaci k vlastnímu prospěchu. Čistě sociální vztahy a upřímné přátelství je v podstatě vyloučeno kvůli druhému faktoru; (b) celý systém symboliky a soubor pravidel chování (*romania*) staví *gaže* daleko za hranice sociální, morální i náboženské. Nejdůležitější je, že *gažové* jsou považováni za *marime*. Vztah mezi protiklady Romové/*gažové*

⁴ Na stejný problém a stejné zmatení narazíme i u jiných etnických skupin, pokud jsou zkoumány jen zběžně a zvenčí. Zajímavé je, že všechny takové studie vedly k obdobným závěrům – tvrdily, že zkoumané skupiny jsou sociálně dezorganizované. Valentine (1968) podrobil tento vědecký přístup znamenité kritice. Upozornil totiž i na tragické následky, které tyto studie přinesly černochům ve chvíli, kdy se o ně začali opírat lidé činní v sociální oblasti.

a *romania/marime* je klíčem k udržení odlišného životního stylu. Cílem této mé knihy je vysvětlit chování, které tyto kategorie předurčují.

Romové si jsou vědomi toho, že jimi okolí v zásadě opovrhuje a straní se jich. Neustále se snaží své ekonomické postavení zlepšit a *gaže* využívají nejenom kvůli vlastním příjmům, ale i kvůli tomu, aby tak získali moc nad ostatními Romy. Pak se ale musejí často vyrovnávat s předsudky a mylnými nálepkami, jimiž je okolí označuje. Na druhé straně však přístup *gažů* ani celkové postavení Cikánů v americké společnosti nijak neohrožuje přesvědčení Romů o vlastní morální nadřazenosti a izolace, po níž tolik touží, je naopak posilována a chráněna. Zatímco tedy na jedné straně Romové často chtějí předsudky *gažů* vyvracet, na druhé straně jim tytéž předsudky pomáhají udržet hranice vlastního společenství a Romy utvrzují v tom, jak směšní *gažové* jsou.

Udržení společenských hranic závisí i na schopnosti Romů přizpůsobit se změně. Romové si vytvořili ekonomický systém, který jim umožňuje obrovskou flexibilitu, zatímco jejich morální systém je naopak téměř neměnný. Mohou se přizpůsobit mnoha kulturním, technologickým a ekonomickým změnám, zároveň si však uchovávají velmi rigidní pojetí *romanie* a *marime* (příslušnosti a vyloučení), které svou autoritou posilují i staří Romové. Z odborné literatury o Cikánech vyplývá, že tuto kombinaci ekonomické přizpůsobivosti a morální či ideologické solidarity najdeme u všech romských skupin. Nedávný, dosud nepublikovaný výzkum britských travellers, kteří se ze všech skupin *gypsies* od našich Romů liší zřejmě nejvíc, prokázal, že rituální čistotu pojmají velmi podobně jako Romové a že je klíčovým konceptem k tomu, aby si udrželi odstup od svého okolí.⁵ K ověření této hypotézy by bylo zapotřebí srovnávací studie několika romských skupin; takové srovnání ale musí v první řadě vycházet z detailního etnografického výzkumu. Tato kniha je na naznačené cestě prvním krokem.

⁵ Dle osobního sdělení paní J. Okelyové.

2

KUMPANIA

Podle Jana Yoorse, který před druhou světovou válkou putoval jako chlapec s Lováry po Evropě, se pojmem *kumpania*¹⁶ rozuměla skupina Romů, kteří spolu cestovali ve vozech nebo putovali se stany a kteří mohli, ale nemuseli být příbuzní, ale z ekonomických důvodů a pro větší bezpečí se dočasně spojili. Yoors vysvětluje, že *kumpania* je nesmírně pružnou jednotkou, a i když se její členové, vzájemné vztahy i vůdci průběžně mění, *kumpania* si udržuje formu i pravidla organizace. Jedním z těchto pravidel je, že lidé, kteří přijdou na území dané *kumpanie*, si od *kumpanie* musejí vyžádat povolení, aby zde mohli pracovat. Za povolení bude pravděpodobně muset i zaplatit, protože budou vytěžovat ekonomické zdroje tohoto území i *gaže* (Neromy). Na oplátku *kumpania* nově příchozí zavede do místních podmínek a předpisů, a vysvětlí jim, jak které úřady pracují. Pokud ale přistěhovalci nerespektují právo *kumpanie* kontrolovat území, můžou se dostat do potíží s úřady (Yoors, 1967: 121–3, 135). Lze tedy dovodit, že v Evropě se před druhou světovou válkou *kumpanií* rozuměla skupina, která cestovala po určitém území a chránila své právo využívat jeho ekonomické zdroje.

V Americe se dnes *kumpania* více váže k území a její složení se mění méně, než tomu bylo před válkou u Lovárů. Zásadní změna však nespočívá v užší vazbě na území, ale v tom, že toto území je dnes téměř výhradně městské, nikoli primárně zemědělské. Ronald Lee, Rom z Kanady, o Severní Americe uvádí:

Romové se v každém městě Spojených států a Kanady organizují do něčeho, čemu my sami říkáme *kumpanie* neboli „jednotky“. Každá *kumpania* se skládá ze všech mužů, kteří patří ke komunitě žijící v daném městě. Ti jsou pak společně se svými rodinami pod autoritou *kris romani* (tribunálu starších Romů), který je jedinou autoritou v záležitostech týkajících se romského práva a formálního chování – *romanie* (Lee, 1967: 42).

¹⁶ *Kumpania* pochází z rumunského *kompanie*, což znamená „společnost“, „*gesellschaft*“ nebo příbuzenská skupina (Gjerdman a Ljungberg: 273).

I když Lee klade důraz na členství mužů, většina Romů vysvětlovala pojem *kumpania* jako spolek mnoha *cer* (stanů), resp. domácností. Stejně jako u Lovárů *kumpania* má, nebo se alespoň snaží mít monopol na ekonomické zdroje dané oblasti (na povolení věštit, na sociální dávky apod.) a rodiny každé *kumpanie* při využívání těchto zdrojů spolupracují jako *vortača* (partneři) a společně se brání ostatním Romům.

Kumpania by se neměla zaměňovat za *vortaču* neboli „partnery“ či „spolupracovníky“ (Lee, 1967: 42), tedy sdružení mužů nebo žen za účelem výkonu určité práce, například oprav blatníků. Myslím, že Cottenová se této chyby dopustila, když *kumpanii* definovala jako „dočasné uskupení lidí za přesně stanoveným účelem, kterým je určitá práce. Poté se členové opět rozdělí a vrátí se zpět do svých *cerb* a jdou si každý svou cestou“ (Cottenová, 1955: 22). *Kumpania* ale neexistuje za účelem práce, je naopak trvalým sociálním, politickým a formálním uskupením. Nevím, co myslela „navracením se zpět do svých *cerb*“ (nebo *vic*, jak říkají jiní Romové), protože *vica* je příbuzenskou kategorií, nikoli územní jednotkou. Podobného terminologického zmatení se dopouští mnoho romistů, a dokonce i samotní Romové.

Kumpania je ekonomicky vytěžovaným územím a zároveň uskupením, které navenek prosazuje určité morální, sociální a politické postoje a podléhá pravomoci *kris romani*. Jednotlivé rodiny, širší rodiny (*familie*), a dokonce ani *vici* nejsou oprávněny vynést veřejný rozsudek či rozhodnutí v otázkách týkajících se práva a sociálního chování (*romanie*). Protože jde o příbuzenské jednotky, předpokládá se, že své příbuzné podrží. Jak již zdůraznil Yoors, *kumpania* není příbuzenským uskupením, jde o průřez různých příbuzenských skupin. Důležité otázky morálky a soudy (*kris romani*), které tyto otázky řeší, se obvykle dotknou několika *kumpanií*. Například dvě *familie* se mohou dohodnout na sňatku, dohoda ale není závazná, dokud není zpečetěna za přítomnosti *kumpanie*. Pokud se ale *kumpania* skládá jen z jedné širší rodiny (*familie*), jak tomu je u některých malých a přísně kontrolovaných *kumpanií*, není zastoupení členů dostatečně reprezentativní na to, aby mohli sami svolat *kris* nebo aby mohli rozhodovat nad rámcem rodinných záležitostí.

Členové *kumpanie* často společně oslavují rituály životního cyklu a další události. Řeší osobní konflikty a problémy, neshody týkající se

ekonomických záležitostí a otázky morálky. Potřebují-li vyřešit nějaký spor, svolají setkání (*divano*), pokud jde o důležité otázky, nebo v případě, že došlo k porušení *romanie*, mohou svolat soud (*kris romanî*), který vynese závazné rozhodnutí. Pro potřebné rodiny organizují členové *kumpanie* sbírky, ze kterých se platí pokuty, kauce nebo náklady za pohřeb, popř. se přispívá novomanželům. *Kumpania* tedy není jen nejširší ekonomickou skupinou, která obhospodařuje určité území, ale jde i o největší životaschopnou sociální a formální skupinu.

Na západním pobřeží Ameriky existují tři různé druhy *kumpanií*, i když je možné říci, že jde spíše o tři různé fáze na téže škále než o tři samostatné typy. Na jednom konci škály je přísná kontrola ekonomických zdrojů, např. monopol na povolení věštit. V tomto případě je *kumpania* obvykle malá a sestává pouze z jedné *familie* (resp. několika domácností). Taková *kumpania* dovolí, aby se k ní přidali, jen nejbližším příbuzným. Vůdce *kumpanie* bude zároveň hlavou *familie* a nikdo jiný z *kumpanie* mu nemůže konkurovat. Uprostřed škály je v podstatě otevřená *kumpania*, která sestává z několika *vic*, i když jí dominuje pouze jedna z nich. Tato *kumpania* nemá jednoznačný monopol na ekonomické zdroje, protože často působí v oblasti, kde jsou hlavním zdrojem příjmů sociální dávky. Ty lze teoreticky pobírat kdekoli, zatímco povolení věštit se shání hůře. Tam, kde není povolení k věštění zapotřebí, jako např. na Havaji nebo v Texasu, se přísně kontrolovaná *kumpania* spíše vyskytovat nebude. V takovém případě totiž rodiny z jednotlivých *vic* a *nacíí* žijí více méně klidně pod vedením *roma bara*, který je pojítkem s úřady a arbitrem mnoha problémů, jež se mohou vyskytnout. *Rom baro*, který bude pravděpodobně pocházet z největší *vici* v *kumpanii*, bude mít sice konkurenty, pokud však bude skupině pomáhat a bude spravedlivý, podporu *kumpanie* si udrží. Na konci škály je *kumpania* s nejmenší kontrolou, otevřené území, na kterém může působit kdokoli a stejně tak se může živit čímkoli. Striktně vzato nejde ani o *kumpanii*, protože jí chybí pocit sounáležitosti. Každá široká rodina bude mít v čele starého muže nebo starou ženu, kteří rodinu neformálně povedou, nemají ale nikoho, kdo by vedl celou *kumpanii* (i když o tuto pozici mohou někteří Romové usilovat). Taková *kumpania* má velmi vratkou pozici. Postupně se také prosazují snahy, aby takovou *kumpanii* vedl vůdce některé početné *vici*,

a tyto otevřené *kumpanie* se tak přemění na druhý shora uvedený typ volnější *kumpanie*.

Příkladem velmi přísně kontrolované *kumpanie* je *kumpania* v Los Angeles, kterou vedl „Velký George Adams“ (*Žoži Baro*). Ten měl až do své smrti v roce 1964 v celé jižní Kalifornii pod kontrolou všechna povolení věštít. Svě území kontroloval násilím a za pomoci policie. Monopol na věštění mu přinesl bohatství a moc. O bohatství se s příbuznými a přáteli dělil tak, že jim pomohl, aby se ve věštění zavedli, a oni mu pak na oplátku za jím poskytovanou ochranu před konkurencí odevzdávali část svého výtěžku. Stejná situace existovala do roku 1966 v San Franciscu za vlády Barbary Millerové. Když tito dva vůdci zemřeli, obě *kumpanie* se změnily na otevřená území a dodnes v nich nebyl nikdo s to znovu nastolit dřívější kontrolu.

Na západním pobřeží Ameriky se zřejmě nejčastěji vyskytuje *kumpania* ze středu škály, tedy skupina, která si není schopna prosadit ekonomický monopol a podléhá jednomu vůdci, i když ten disponuje jen omezenou kontrolou. *Kumpania*, o níž teď budu psát, spadá právě do této kategorie. Uvnitř této *kumpanie* má nejvíce členů a největší vliv *vica* Kaštárů. Jednoho staršího Kaštára uznává *kumpania* jako svého vůdce, o jeho pozici ale usiluje několik dalších lidí a on sám nemá kontrolu nad rodinami, které nepatří k jeho vlastní *vice*. Způsob, jakým tato *kumpania* funguje, i její složení lze nejlépe popsat na její historii.

Kumpania v Barvale

Barvale je bezútesné městečko, kde bychom stěží našli standardní bydlení. Nachází se poblíž velkoměsta a nejnápadnější je na něm asi změť kolejí, které tvoří přirozenou hranici mezi různými etnickými skupinami, černochoy, Hispánci, Indiány a chudými bělochoy. Většina obyvatel žije ze sociálních dávek.

Před rokem 1964 žilo v Barvale jen několik osamocených rodin Romů a několik rodin Bojašů, kterým se podařilo získat povolení k věštění ještě před tím, než městské zastupitelstvo věštění zakázalo (Ayres, 1966). V roce 1964 došlo k několika změnám, které způsobily náhlý příchod

romských rodin. Vše začalo tím, že v srpnu zemřel „Velký George Adams“, mocný vůdce kalifornských Mačvánů. Jeho smrt byla pro jeho lidi velkou ranou, protože nikdo jiný neměl dost síly na to, aby jeho území převzal a udržel monopol, který do té doby Mačvánové drželi. S výjimkou San Francisca, kterému stále vládla Barbara Millerová, se tak Kalifornie stala otevřeným územím. Pohřeb „Velkého George“ přilákal tisíce Romů z celé země a mnozí z nich zamířili do Barvale.

Druhým důvodem byla změna v předpisech o sociálním zabezpečení. Od roku 1964 bylo možné vyplácet dávky i zaměstnatelným otcům, zatímco do té doby rodina se zaměstnatelným otcem dávky pobírat nemohla. Většina romských rodin proto měla se získáním dávek potíže, pokud neprokázaly, že druhý rodič není práceschopný. Jedna romská rodina například pobírala několik let dávky díky tomu, že zastírala svoji skutečnou identitu a matka simulovala duševní postižení. Sociálnímu odboru trvalo dva roky, než zjistil, že jde o „romskou“ rodinu, která netrpí ani „chorobnou toulavostí“ ani „schizofrenií“.

Třetím důvodem změny etnického složení obyvatel Barvale byla rostoucí automatizace na farmách, které do té doby představovaly pro většinu romských rodin v Kalifornii hlavní zdroj příjmů. Rodiny, které dříve z výdělků za sezonní práce žily celý rok, si najednou musely začít hledat alternativní příjmy, např. sociální dávky.

Čtvrtým faktorem, díky němuž se z Barvale stalo vyhledávané místo, bylo dostupné levné bydlení. Před obnovou zástavby bylo v Barvale množství domů, které byly během několika měsíců určeny k demolici. Majitelé z nich ale ještě před stržením chtěli získat nějaké nájemné a nezajímali se o to, kdo si domy pronajme nebo co s nimi udělá. Tyto domy byly pro Romy ideální – byly levné, mohli v nich probourat zdi a proměnit je v jeden velký pokoj – a s největší pravděpodobností je nikdo nepoptal ani kvůli porušení předpisů o odpadech. Pokud byl některý dům skutečně zbořen, Romové se bez větších problémů přestěhovali do jiného, rovněž určeného k demolici. Někteří dokonce pobírali zvláštní dávky pro rodiny, které se musely kvůli obnově zástavby vystěhovat. Každá taková rodina obdržela na „náklady spojené se stěhováním“ 500 dolarů.

Posledním faktorem byla skutečnost, že Romové, kteří přišli do Barvale po roce 1964, okamžitě navázali dobré vztahy s policií. Policisty zvali

na své slavnosti a svatby a vůdci rodin souhlasili, že dohlédnou na to, aby jejich členové nekradli a nedopouštěli se drobné kriminality. Nemohli samozřejmě nést zodpovědnost za „chátru“, která do města přišla (tj. rodiny, které nepatřily do vůdcovy *vici*), a policii v takovém případě nabádali, aby je z města klidně vystěhovala. Policie přátelské vztahy vítala, protože běžně naráží na extrémně nepřátelské etnické skupiny, které policii nedůvěřují a chovají se k ní pohrdavě. Romové byli ve městě první a jedinou skupinou, která policii nabídla přátelství, policistům to lichotilo a jejich problémy pak posuzovali shovívavěji. Vztahy s Romy ostatně stále považují za svůj největší úspěch.

S výjimkou několika izolovaných rodin, které v Barvale žily před rokem 1967, přišly do města jako první velké rodiny Mikailů¹⁷ pod vedením „Velkého Micka“, z něhož se také záhy stal jejich vůdce. „Velký Mick“ si nejprve otipoval sociální odbor a policejní stanici, začal s nimi spolupracovat a poté se do města začali sjíždět jeho příbuzní, čímž se jeho moc na tomto území postupně posilovala. Okamžitě si zjistil, jak by mohl využít sociální odbor. Sociální pracovnice shrnula jeden rozhovor následujícími slovy:

„Velký Mick“ se na tomto území stal mezi Romy uznávaným vůdcem. Respektují ho a zároveň se ho bojí. Domníváme se, že právě „Velký Mick“ nabádá ostatní romské rodiny, aby sem přijely, a pomáhá jim usadit se tu. Jeho motivy neznáme, možná ale touží po moci a postupně si tu svými vlastními cestičkami buduje svou mocnost.

... Má úzké vazby s policií a domnívám se, že když chce někoho z Romů vytrestat, udá ho. To mi alespoň řekl během našeho rozhovoru.

... Když jsem u nich byla na návštěvě, měla jsem pocit, že se mě vyptává stejně jako já jeho... A myslím si, že ze sebe často jen „dělal hlupáka“, aby zjistil, kolik toho vlastně o Romech vím. Jeho otázky často směřovaly k možné strategii. Jednou se zeptal: „Kdyby sem přišlo víc romských rodin, zhorší se tím situace nás ostatních?“

Na začátku roku 1965 dorazil do Barvale velký počet Kuneštů, které vedlo pět sourozenců s manželkami a manželi. V létě 1965 pak přijelo asi šest nebo sedm rodin Gurkvů (graf č. 1). V prosinci 1965 už vedl sociální odbor o Romech šedesát pět záznamů, které se týkaly celkem 455 jedinců.

¹⁷ Neexistují žádné údaje, z nichž by bylo možné dovodit statisticky průkazné informace o míře přírůstku, resp. úbytku příslušníků těchto rodin.

Ve snaze zvládnout náhlý příliv romských rodin, které přicházely, protože jim to doporučil „Velký Mick“, se sociální odbor rozhodl všechny tyto případy svěřit jedné sociální pracovnici. Zároveň vznikl „romský tým“, sestávající z jedné pracovnice, která nové případy nabírala, terénní pracovnice, zdravotní sestry, sociální pracovnice orientované na zdravotnictví, sociální pracovnice zaměřené na záležitosti týkající se školní docházky a vyšetřovatele, který se měl věnovat prověření žádostí, resp. možným podvodům. Romové si založili vlastní tým, který se měl o sociální odbor postarat. Jejich tým sestával z „Velkého Micka“, z vůdce Gurkvů a ze tří nebo čtyř vůdců Kunešťů (Tompkinsová, 1965b: 1).

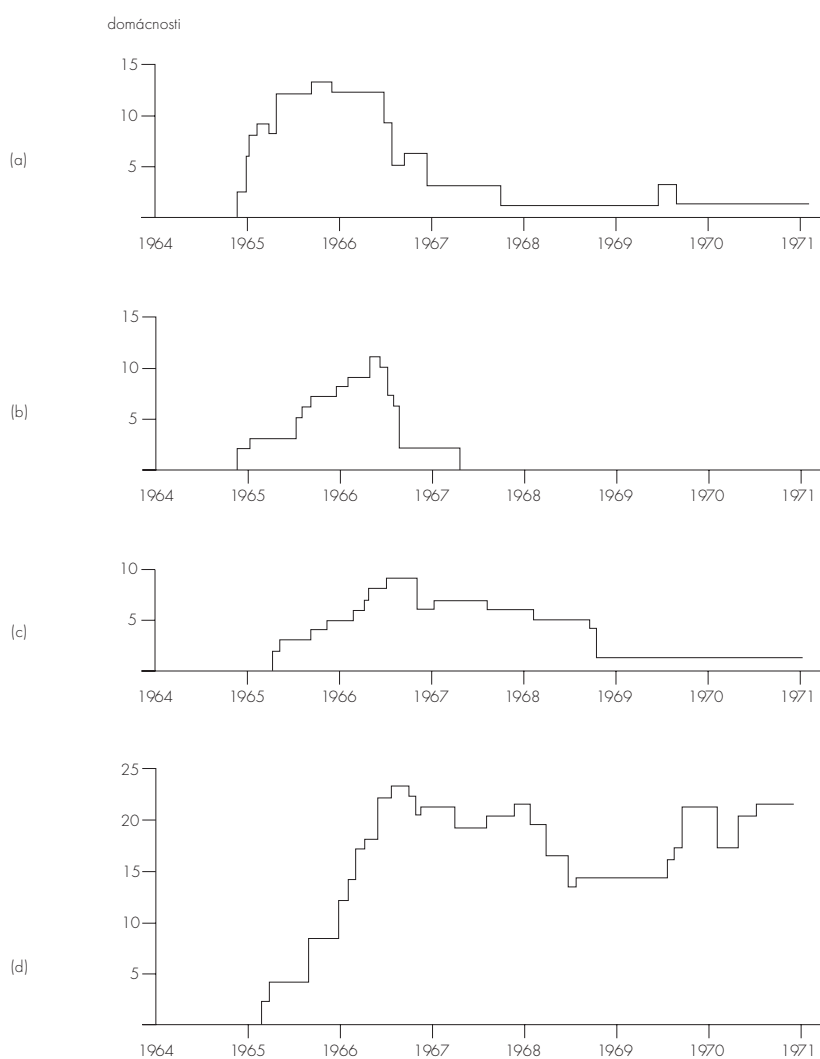
V únoru 1966 zemřela manželka „Velkého Micka“. A protože se na jeho vůdcovství nemalou měrou podílela, přirozeně vypukl o jeho pozici boj. O vůdcovství usilovali mezi ostatními vůdci i Stevan se Spirem, hlavy rodin Kaštárů, kteří přišli do města nedlouho předtím. „Velký Mick“ si své postavení udržel, i když ne na dlouho, protože:

K tomu nejhoršímu došlo na jaře roku 1966 – „Velký Mick“ (náš místní „král“) utekl s ženou někoho jiného! Bylo to o to horší, že Mickova první žena byla v hrobě snad necelé tři měsíce, když tuhle ostudnou věc udělal. Nikdy jsem takové pozdvižení mezi žádnou skupinou neviděla. Jeho nejbližší přátelé, a dokonce i jeho příbuzní se připojili k ostatním a nenechali na něm nitku suchou. Přísahali, že jestli se ještě někdy vrátí, zmlátí ho až zmodrá, donutí ho, aby ženu vrátil a aby jejímu manželovi zaplatil škodu. Jedna žena vykřikovala: „Zničil pověst své rodiny a všechny nás zostudil!“ (Tompkinsová, 1967: 1)

Poté, co „Velký Mick“ za těchto hanebných okolností zmizel, vypukl ostrý boj, který trval další tři měsíce. Každý významnější patriarcha navštívil sociální odbor a policii a dožadoval se, aby právě jeho jmenovali „králem“.

Mezitím se *vica* Kaštárů, jež nedlouho předtím přišla o svého vůdce, rozšířila o další příbuzné. Ti se sjeli na zádušní oslavu – *pomanu* – (graf č. 1) a hlava této nově přišedší rodiny, impozantní muž jménem Stevan, který vážil sto šedesát kilo, zaujala pozici vůdce. Když k tomu na podzim roku 1966 došlo, rodiny Gurkvů a Kunešťů začaly pod vedením svých rozmrzelých vůdců odcházet (graf č. 1).

GRAF ě. 1: Počty domácností jednotlivých skupin: (a) Kunešřů, (b) Gurkvů, (c) Mačvánů a (d) Kašřárů v Barvale v letech 1964-1970.

V průběhu let 1965 a 1966 přišlo do Barvale několik rodin Mačvánů, některé z nich byly spřízněny jen velmi vzdáleně a neměly žádného silného vůdce. Byli to zejména Mačvánové, kteří se po úmrtí svého vůdce toulali po Kalifornii. V roce 1966 se začali Mačvánové sjíždět, protože očekávali úmrtí svého starého patriarchy Bada, který už ve věku osmdesáti pěti let nemohl cestovat. Shromáždilo se kolem něho asi deset rodin, ale když v listopadu 1966 zemřel, pomalu se zase všichni rozešli. K největšímu exodu došlo na podzim roku 1968 během občanských nepokojů. Několik rodin Mačvánů žije v Barvale dodnes, přičemž všechny až na jednu se opakovanými sňatky propojily s Kaštáry.

Od roku 1968 jsou nejsilnější *vicou* v Barvale Kaštárové. Žije tu pět různých *familií* Kaštárů, a přestože se ne vždy na všem shodnou, v zásadě Stevanovo vůdcovství akceptují. Mnohé rodiny se v Barvale více méně usadily, ostatní ale často cestují tam a zpátky do Oregonu, na Aljašku, do Los Angeles a Texasu. Kromě Kaštárů zde žije ještě několik rodin Mačvánů a Kunešťů, ty ale netvoří jednu velkou soudržnou skupinu.

Přesné složení *kumpanie* se určuje velmi těžko, protože se neustále mění. Od doby, kdy jsem přestala pracovat v terénu, došlo k mnoha změnám. Jednu rodinu Kunešťů například komunita několikrát vyhodila a několikrát zase přijala zpět. V době, kdy byla tato rodina vyobcována, nařídil Stevan všem Kunešťům, aby se zdržovali na území, kde Kunešti dominovali.

Za své největší rivaly ale Stevan považuje Mačvány. „Mačvánové neradi vidí, že teď máme Barvale my. Nutí naše lidi, aby se vystěhovali. To není správné. Teď je z města vytlačujeme my a oni nás za to nemají rádi.“ Stevan byl dlouho na kordy s jedním vzdělaným Mačvánem a ještě předtím vyhodil jiného, který se chtěl do Barvale přistěhovat ze Santa Rosy. Zároveň se zdá, že se Stevan snaží do města dostat co nejvíce příbuzných ze své vlastní *vici*, a Barvale se tak stává čím dál více městem Kaštárů.

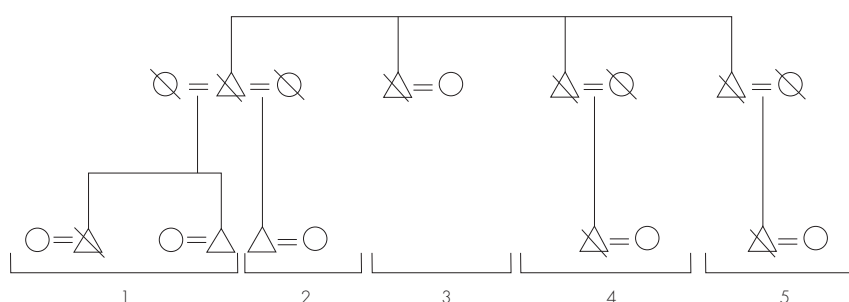
Tabulka č. 1 znázorňuje počet domácností a lidí v každé *familii* v určitém období. Nezohledňuje pohyb jednotlivých rodin z *kumpanie* a do ní a slouží jako příklad jejího složení.

TABULKA č. 1: Obyvatelé a domácnosti - jaro 1970

Vica	familia	hlava rodiny	domácnosti	počet lidí
Kaššárové	1	Stevan	6	44
Kaššárové	2	Spiro	5	44
Kaššárové	3	Sonia	5	38
Kaššárové	4	Mary	2	19
Kaššárové	5	Rosie	1	12
Mačvánové/Kaššárové	6	Ruby	4	33
Mačvánové	7		3	26
Mačvánové	8		1	5
Romaničelové	9		1	6
Gurkvané	10		1	3
Lamešši	11		1	8
Mičelešši	12		1	11
Minešši	13		1	11
Kunešši	14		1	6
CEKLEM			33	266
Průměrná velikost domácnosti: 8 osob				
Kaššárové a Mačvánové/Kaššárové			23	190
Mačvánové			4	31
Kunešši			1	6
Různé další rodiny			5	39

GRAF č. 2: Pět rodin Kaštárů.

Graf znázorňuje pouze hlavy rodin. Každá *familia* sestává z dvou až tří generací potomků.

Kromě *familií* Kaštárů (1–5), kterých je většina, a dalších tří *familií* Mačvánů (6–8) obsahuje tabulka i údaje o několika izolovaných *familiích*, sestávajících z širších rodin, přičemž každá z nich žije v jedné domácnosti. Tyto izolované rodiny nemají v *kumpanii* žádné další příbuzné, na které by se mohly obrátit a požádat je o podporu a pomoc. Jedinou výjimku tvoří rodiny 12 a 13. V jejich čele prý stojí „bratrance“, kteří se domluvili, že se jejich děti vezmou. Muž, který stojí v čele rodiny Kuneštů, je také vzdáleně spřízněn s rodinou Kaštárů č. 2 – jeho sestra rodinu vede – a tento Kunešt se pokouší domluvit sňatek s *familií* č. 3, aby se jeho rodina spříznila i s nimi.

Na druhé straně stojí *vica* Kaštárů, kterou představuje pět početných *familií* a která je sňatky úzce propojena s *familií* Mačvánů č. 6.

V čele *familií* 1 a 2 stojí nevlastní bratři, a jejich potomci jsou tedy nevlastními bratrance/sestřenicemi z prvního kolena. V čele *familií* 4 a 5 stojí vdovy po mužích, kteří byli z prvního kolena bratrance muže, který vedl *familie* 1 a 2 (synové bratra jejich otce), takže jejich potomci jsou opět bratrance nebo sestřenice. Žena, která stojí v čele *familie* 3, je tetou hlavy *familie* 1 (manželkou otceva bratra) – její potomci jsou proto bratrance/sestřenicemi jeho samotného i jeho *familie* (graf č. 2).

Členové těchto *familií* navíc uzavřeli mezi sebou sňatky: dva příslušníci druhé generace *familie* č. 2 si vzali příslušníky druhé generace *familie* č. 4 (viz graf č. 3). *Familií* č. 6, která se skládá z Mačvánů i z Kaštárů, vede stará žena, starší sestra Stevanovy manželky. Její starší bratr byl svého času manželem

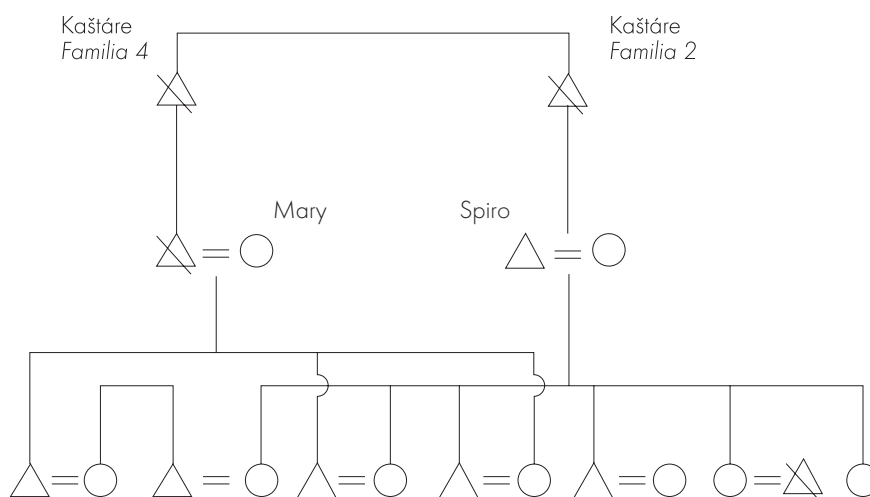
Stevanovy sestry, mladší bratr se oženil se Stevanovou sestřenicí z prvního kolena (s dcerou bratra jeho otce) a ona sama se svého času provdala za Kaštára. V důsledku těchto čtyř sňatků jsou obě rodiny úzce spřízněné a vzájemné sňatky domlouvají i dalším generacím (viz graf č. 4).

Údaje obsažené v tabulce č. 1 sice vypovídají pouze o krátkém časovém úseku historie *kumpanie*, nicméně dobře ilustrují její složení. Přestože *kumpania* žije na určitém území a její členové obvykle žijí v domech, členové domácností jsou velmi mobilní. A protože se hodně spekuluje o tom, nakolik mobilní američtí Romové fakticky jsou, považují za vhodné pozastavit se podrobněji u toho, jak často vlastně jednotlivé rodiny *kumpanie* cestují.

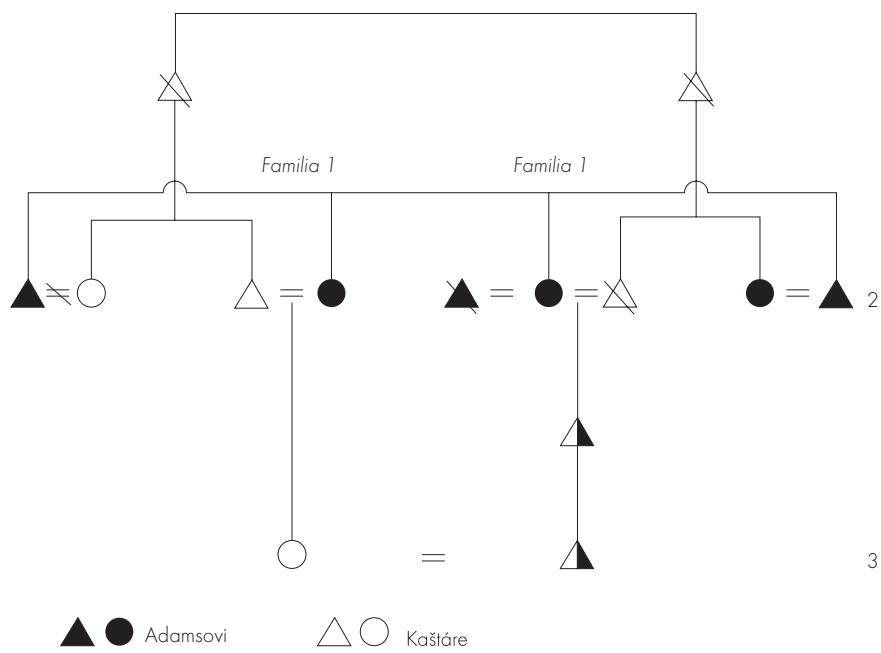
Cestování je pro Romy bezpochyby z mnoha důvodů velmi důležité. Protože už ale necestují v maringotkách a nerozbíjejí stany na polích, mnozí Romové o sobě tvrdí, že nekočují, a s nostalgii vzpomínají na „staré dobré časy“, kdy „byli na cestě“. V tom je utvrzují i Neromové, kteří se domnívají, že se Romové postupně asimilují (viz např. Weybright [1938], Murin [1949] a Cottenová [1955]). K asimilaci však nemusí nevyhnutelně dojít jen kvůli tomu, že se nomádi nastěhují do domů.

GRAF č. 3: Sňatky mezi dvěma familiemi Kaštárů v jedné *kumpanii*.

Ze čtyř genealogických úrovní žijících příbuzných jsou v grafu znázorněny pouze dvě.

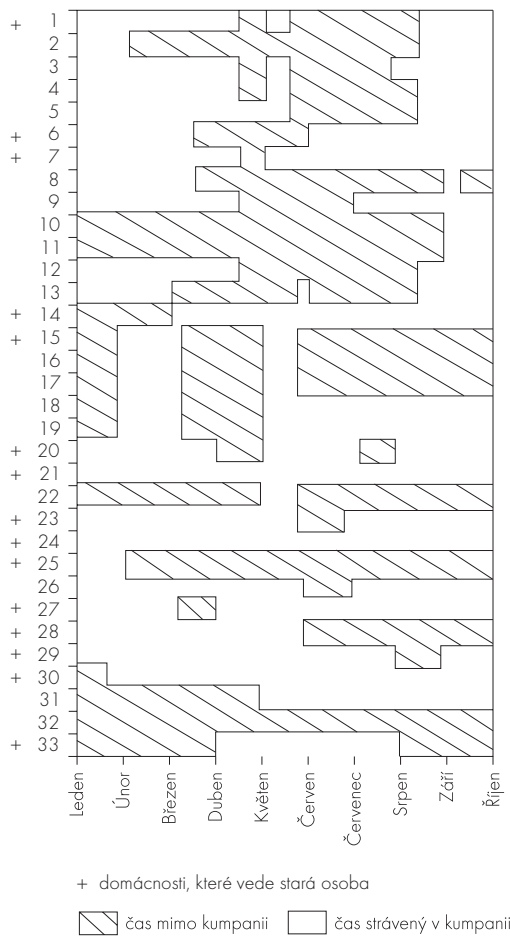
GRAF č. 4: Smíšené sňatky mezi Kaštáry a Mačvány.

 Cesty

Graf č. 5 znázorňuje na ose devíti měsíců dobu, kterou daná domácnost strávila v *kumpanii*, resp. dobu, po kterou byla pryč. Graf nezobrazuje (a) jednodenní cesty za prací za předpokladu, že se daná osoba do Barvale večer, popř. den poté, vrátila, (b) návštěvy příbuzných a přátel z nedalekých *kumpanií* ani (c) víkendové výlety na ryby nebo výlety za jiným účelem.

GRAF č. 5: Doba, po kterou pobývala daná domácnost mimo barvalskou kumpanii. Domácnosti jsou uváděny pod klíčem z tabulky č. 3.

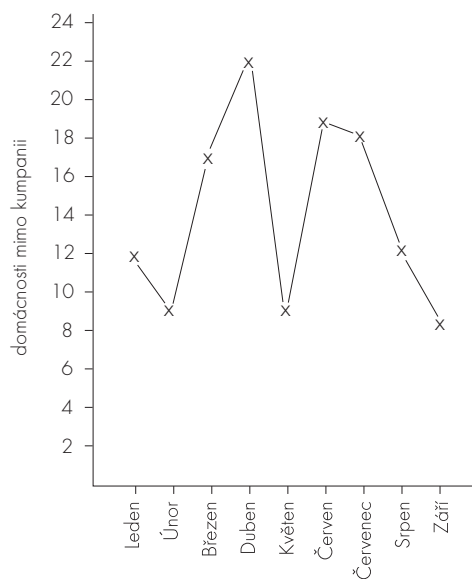

Na jaře 1970 se v Barvale zdržovalo více či méně trvale celkem třicet tři domácností. Přechodné návštěvy ani nahodilé návštěvníky jsem v přehledu nezohledňo-

vala, protože netvoří součást *kumpanie* jako takové. Z grafu č. 5 lze dovodit, že v průměru trávila jedna domácnost na cestách mimo *kumpanii* 42% času.

Graf č. 6 znázorňuje rozsah cestování po měsících. Nejvíce cest jsem zaznamenala v dubnu a červnu, což vysvětluji mimořádnými událostmi, které se v té době odehrály. V březnu odešlo mnoho rodin v důsledku velké rvačky, jež se strhla o Velikonocích. V dubnu se v Oregonu konala *pomana* (zádušní hostina). Většina příbuzných Kaštárů z Barvale se *pomany* zúčastnila a vracela se až ke konci dubna. Na konci května, když končila škola, Stevan spolu se sociálním odborem barvalským rodinám zařídil, aby odjely a během letních svátků pracovaly. Do září se většina rodin vrátila, protože letní sklizeň byla u konce. V květnu jsou také počty rodin na cestách nejnižší. Je možné, že se tento cyklus celý rok po dvou třech měsících opakuje, a zdálo se, že rodiny vydrží na místě dva až tři měsíce, pak ztratí trpělivost a chtějí znovu vyrazit na cesty. Působí to také tak, že dva až tři měsíce jsou optimální dobou, po kterou mohou rodiny žít v relativní harmonii, aniž mezi nimi dojde k nějakému závažnějšímu konfliktu.

GRAF č. 6: Měsíční množství cest

Některé domácnosti cestovaly více než jiné. Srovnáme-li údaje o domácnostech podle věku, zjistíme, že domácnosti, v jejichž čele stojí osoba starší padesáti let, obvykle nemohoucí, cestují výrazně méně než domácnosti, které jsou tvořeny mladými lidmi, v jejichž čele stojí osoba v produktivním věku, tj. mezi třiceti a čtyřiceti lety. Domácnosti, v jejichž čele stojí starý člověk (viz graf č. 5), strávily během devíti měsíců na cestách 26% času, zatímco domácnosti, v jejichž čele byly mladé rodiny, procestovaly celkem 56% času (viz tabulka č. 2). Na veškerých cestách jedné *kumpanie* se mladé rodiny podílely 73%. Staří lidé často tvrdí, že už mají tvrdého života na cestách dost, obvykle jsou už dost nemocní a potřebují lékařskou péči. Mnohé rodiny se v *kumpanii* usadí ve chvíli, když je nejstarší člen rodiny už příliš starý a nemohoucí. Pokud zemře, vydá se rodina alespoň na pár měsíců na cesty, často na rok, protože místo, na kterém někdo zemřel, přináší *prikazu* (neštěstí). V Barvale se obecnému pravidlu, že starší lidé méně cestují, vymykaly dvě domácnosti. Domácnosti 12 a 13 (graf č. 5) se skládají z mladých rodin, které se střídavě starají o velmi starou a senilní paní. I když si neustále stěžují, že kvůli ní nemohou cestovat, tráví na cestách 50% svého času. Žena, která stojí v čele domácnosti č. 15, vede zároveň i několik dalších domácností (16–19) a často je to právě tato čilá stará dáma, která nejvíc naléhá, aby se zase vyrazilo na cesty. Tyto rodiny (15–19) často cestují v jedné velké skupině a jsou mimořádně mobilní. Ze sledovaného období devíti měsíců strávily na cestách 60% veškerého času.

Každá širší rodina (*familia*) tráví na cestách jiné množství času. Určité skupiny rodin byly o hodně mobilnější než jiné. Tabulka č. 3 znázorňuje rozdělení těchto rodinných skupin podle času, který na cestách strávily.

TABULKA č. 2: Množství cest podle věku hlavy domácnosti

	domácností	počet měsíců na cestách	průměrná doba na cestách
domácnost, v jejímž čele je starý člověk, popř. starý manželský pár	15	35	26%
domácnost, v jejímž čele je mladý manželský pár	18	91	56%

TABULKA č. 3: Časový podíl cestování v jednotlivých rodinách

Familia (podle tabulky 1)	domácnost (Graf 5)	% času na cestách
12, 13	31-32	66
3	15-19	60
2	7-11	55
8	33	55
4	12-13	50
9	28	44
1	1-6	37
7	24-26	33
6	20-23	31
5	14	22
14	27	11
10	29	11
11	30	6

O žádné *familii* nelze říct, že by byla ve věci cestování něčím typická. Někteří, například Mačvánové, se spíše usadili a na cestách trávili asi třetinu času. Každou ze čtyř *familií*, které cestovaly nejméně, tvoří malá domácnost, v jejímž čele stojí starý člověk nebo starý manželský pár. Na špičce výčtu jsou *familie* č. 12, 13 a 3, které naopak cestovaly velmi často. Tyto *familie* ale nebyly stálými členy *kumpanie* a téměř neustále jezdily od jedné *kumpanie* ke druhé. *Familia* č. 2 je naopak pevnou součástí *kumpanie* a staří manželé, kteří stojí v čele této početné *familie* (domácnost č. 7), už moc necestují, i když jejich děti (domácnosti č. 7–11) cestovaly z Barvale a do Barvale po celých devět sledovaných měsíců (graf č. 5). Obecně lze říci, že *familie* č. 12, 13 a 5, kterým budu říkat rodinné skupiny na cestách, nemají žádnou pevnou základnu a cestují od jedné *kumpanie* ke druhé.

Tyto rodinné skupiny na cestách, které se nevážou k žádné *kumpanii*, cestují dvěma různými způsoby. Mohou cestovat po určitém území,

např. po západním pobřeží nebo po jižních státech USA, nebo si vytyčí pevnou trasu mezi dvěma místy, mezi nimiž se pak v létě a zimě stěhují. I když se mi nepodařilo spočítat, kolik Romů v Americe patří do rodinných skupin na cestách, a kolik z nich naopak více či méně žije v určité *kumpanii*, domnívám se, že většina rodin se bude považovat za členy jedné určité *kumpanie*.

Rodinné skupiny na cestách mohou být malé a skládat se jen z jedné početnější rodiny, mohou ale být i velké, složené z několika širokých rodin, které vedou staří manželé. Bez ohledu na to, jak jsou velké, neměly by se zaměňovat za *kumpanii* v Evropě, jak ji popsal Yoors. Na rozdíl od ní jde pouze o velkou skupinu rodin blízkých příbuzných, které cestují. *Kumpania* je naopak skupinou několika *familií*, které nemusejí být nutně spřízněné a které žijí na jednom určitém území.

Rodinné skupiny na cestách si živobytí zajišťují nejrůznějšími způsoby. V Barvale se nejčastěji uplatňuje způsob, jemuž sociální odbor přezdívá „systém plánovaného přesunu“. Romové se na několik týdnů někam nastěhují, obdrží první šek, a dřív než je stačí sociální pracovnice navštívit, přestěhují se zase jinam. Z předchozího bydliště za nimi spisovou dokumentaci posílají až po dvou měsících, takže po celou tuto dobu mohou dostávat další šeky. Dříve než uplynou dva měsíce, opět se odstěhují. Jedna sociální pracovnice mi vyprávěla, že vícekrát trvalo celý rok, než se jí podařilo rodinu alespoň několikrát navštívit, aby o ní mohla sepsat zprávu. Touto cestou se Romové vyhýbají nejenom nežádoucí návštěvě a dotazům sociální pracovnice – ale daří se jim tak pobírat dávky a zároveň pracovat a cestovat. Jindy přijedou do města, schovají auta či karavany, ubytují se u příbuzných nebo přátel tak, aby měli k výplatě prvního šeku alespoň nějakou adresu, a záhy se přesunou na další místo. Početnější rodiny si tak mohou rychle zajistit celkem slušný příjem.

Další rodinné skupiny cestují trochu jinak. Vytvořily si pevnou trasu, přičemž v zimě obvykle žijí na stejném místě a živí se jednou prací, v létě bydlí na jiném místě a vydělávají si jinou prací. Kombinací dvou různých míst a povolání si zajišťují vyšší příjmy. V Barvale pobíralo mnoho rodin sociální dávky po celý rok; v létě však příslušníci těchto rodin několik měsíců cestovali, tábořili v polích a spolu s dalšími sezonními pracovníky sbírali úrodu, tak-

že si k dávkám ještě něco přivydělali. Jedna skupina rodin Kunešťů takto cestovala mezi San Franciscem a Havají. Léto všichni trávili v San Franciscu, kde si pořídili domek, dostávali tam sociální podporu a něco málo si ještě přivydělávali prací na farmách. Na podzim letěli na Havaj, kde si věštěním vydělali slušné peníze. Občasným *bužem*¹⁸ si zase zajistili prostředky na cestu zpátky na pevninu. Jednoho hubeného roku si nevydělali dost na to, aby se dostali na Havaj, a zimu museli strávit v San Franciscu.

Důvody cestování

Rodinné skupiny na cestách musejí mít příjem, na který se během svého putování mohou spolehnout. Tento problém řeší různými způsoby, např. výše zmíněným „systémem plánovaného přesunu“ nebo sezonním cestováním mezi dvěma místy. Na cestách je důležitým faktorem potenciální výtěžnost trhu v dané oblasti. Rodiny, které se na cestách živí například opravami karoserií, pokrýváním střech, asfaltováním silnic, věštěním budoucnosti nebo prodejem umělých květin, mohou dorazit do místa, kde již působí jiná rodina, a v tom případě se budou muset odebrat dál. Téměř všude však mohou své příjmy navýšit o sociální dávky.

Rodiny, které si za základnu k dalším výjezdům zvolí jednu *kumpanii*, cestují za prací jen na kratší dobu. Obvykle odjíždějí na pár letních měsíců na sklizně, případně se živí opravami karoserií. V Barvale například na opravách aut pracuje už tolik Romů, že mladí muži cestují za prací do okolních měst osmdesát až sto padesát kilometrů denně. Jejich cesty jsou však časově omezené, protože by jim jinak po určité době pozastavili vyplácení dávek. Tito Romové se proto pravidelně vrací.

Rodiny z barvalské *kumpanie* cestují i z jiných než pracovních důvodů. Cestování je nezbytnou součástí jejich sociálního života, celkového souboru pravidel, sociální kontroly, morálky a náboženství. Přítomnost nejbližších příbuzných se vyžaduje zejména v nemoci a při úmrtí. Za nemocným příbuzným pojedou rodiny tisíce mil, ať už do New Yorku, Mexika, nebo na Aljašku. Pokud někdo zemře, setrvávají na třídní nebo devítidenní *pomaně* (zádušní obřad). Chtějí-li se zúčastnit i další, šestitýdenní *pomany*, vydají

¹⁸ *Bužo*, které se překládá jako „výměna sáčků“, je podvod, jímž je naivní zákazník během věštění připraven o značnou částku.

se poté znovu na cestu, protože tato delší *pomana* se obvykle koná jinde, aby se jí mohli zúčastnit i další příbuzní a přátelé. Jedna rodina se například v době úmrtí otce nacházela na Havaji. Celá rodina (čtrnáct osob) se i s tělem vrátila do San Franciska, protože to bylo levnější, než kdyby všichni příbuzní letěli na Havaj. Po devítidenní *pomaně* odjeli do Texasu, kde začala šestitýdenní *pomana*, a jelo s nimi i několik příbuzných z Barvale. Kvůli účasti na *pomaně* podstoupí pozůstalí dlouhé a nákladné cesty, protože svou přítomností projevují úctu k *mulovi* (duchu zemřelého). Někdy si myslí, že je *mulo* pronásleduje, a mohou před ním utíkat, často přitom věří, že budou-li pořád na cestách, mohou *mula* „předběhnout“.

I když rodiny cestují za prací nebo z náboženských důvodů, cestování je i společenskou záležitostí. Některé rodiny jezdí na návštěvu za příbuznými, jiné proto, aby domluvily synovi svatbu, podívaly se na svatbu, na křtiny (účast kmotrů je samozřejmě povinná), na *slavu* (svátek svatého) nebo *pakiv* (oslavu na počest návštěvy). Někdy se při jedné cestě stihne více takových událostí najednou, jindy může rodina na cestách navštívit hned několik *kumpanií*. Ženy krátce před porodem často navštěvují své rodiče a domů, tedy k manželově rodině, se vrací až s dítětem.

Cestování může mít i politické důvody. Je-li svolán *kris romani* (soud), sjedou se na něj z široka daleka všechny zúčastněné rodiny. Pokud se jich soud týká jen okrajově, sjedou se pouze rodiny z nejbližšího okolí. Mnohé konflikty samozřejmě nedojdou tak daleko, aby bylo nutné *kris* svolávat, v těžkých časech se ale příbuzní vždy sjedou, aby si vypomohli. Pokud v *kumpanii* vypukne spor o vůdcovství nebo pokud se vůdcovství ujme někdo nový, mohou podle okolností některé rodiny odjet do jiné *kumpanie* a jejich místo naopak obsadí rodiny, které se ke *kumpanii* nově přidají.

Spory mezi dvěma rodinami se nejčastěji řeší tím, že rodiny z *kumpanie* odjedou a vrátí se, až když se situace uklidní. Cestování je hlavní metodou sociální kontroly, odjakživa se jím řeší různé vnější i vnitřní tlaky. Nátlak úřadů, aby Romové posílali děti do školy, aby se muži zapojili do rekvalifikačních kurzů nebo aby začali pracovat, nátlak policie nebo jakýkoli nátlak sociálního odboru, jiných úřadů, sousedů či rozzlobeného domácího obvykle končí tím, že se rodina na nezbytně dlouhou dobu odstěhuje.

Tato metoda funguje překvapivě dobře. Úředník, který vždy horlivě sledoval školní docházku dětí, se o případ přestane zajímat, jakmile rodina město

opustí. Pokud se rodina vrátí, začíná úředník opět od začátku. Na rodinu nejdříve vyvíjí nátlak a poté jí začne vyhrožovat trestním stíháním. Jakmile ale rodině pohrozí stíháním, vydají se Romové opět na cesty. Pokud je někdo stíhán pro podvod s dávkami nebo pro jiný trestný čin, s největší pravděpodobností se na stejné místo znovu nevrátí, alespoň ne pod stejným jménem, ať už se obvinění zakládalo na pravdě, nebo ne.

V případě jakéhokoli skandálu v *kumpanii* musí obviněný (a někdy i poškozený) z města odjet. Složení *kumpanie* se změní vždy, když např. otěhotní svobodné děvče, když manželka opustí manžela, v případě, že dojde k cizoložství nebo k jakémukoli jinému provinění proti morálce. Osoba, která je označena za *marime* (zavržena), bude muset téměř vždy z města odjet, dokud se případ nevyřeší nebo dokud není trest zrušen.

Cestování je velmi účinným způsobem řešení problémů jednotlivce a zároveň představuje určitou formu sociální kontroly celé komunity. Každý, kdo dělá problémy, ať už za to skutečně může, nebo ne, musí z města odjet, dokud ho komunita znovu nepřijme. V případě jakékoli roztržky mezi rodinami všechny strany na určitou dobu zmizí a do města se obvykle vrátí, až když se podaří najít nějaký kompromis. Na velikonocní *slavě* se například několik mužů popralo kvůli rozdělení výtědku za opravy aut. Do bitky se záhy zapojily dvě *familie* jedné *vici* (potomci nevlastních bratrů), přičemž na každé straně sporu stálo asi pět či šest nukleárních rodin. Když policie nakonec učinila rvačce přítrž, všechny nukleární rodiny, které se rvačky zúčastnily, z města okamžitě na několik týdnů odjely a vrátily se, až když se jejich otcové (oni nevlastní bratři) smířili. Problém s penězi se nakonec vyřešil – na nové okno u auta, které během rvačky někdo rozbil, se obě *familie* složily. Policie obvinění odložila a za několik týdnů si už na rvačku nikdo ani nevzpomněl.

Na závěr bych se ještě ráda zmínila o symbolice cestování. Romové si cestování spojují se zdravím a štěstím, zatímco dlouhý pobyt na jednom místě si spojují s nemocí a neštěstím. Staré nemocné ženy se vydávají na cestu, „aby se daly dohromady“, což je obvykle přesný opak toho, co jim doporučuje *gažovský* lékař. Jedna mladá matka poznamenala: „Jsem unavená a vyčerpaná. Chci někam pryč, odpočinout si, cestovat.“ Sebrala proto svých sedm dětí a skutečně vyrazila na cesty. Když se vrátila, vypadala odpočatě. Jedna stará žena zase cestovala vždy, když se jí začaly zmocňovat deprese nebo na ni

dolehly nemoci. Jiná žena už byla na cestování příliš nemocná a vždy, když se jí udělalo špatně nebo když na ni padly deprese, sedla jen tak na pár hodin do auta a nechala otevřené dveře. Jedna mladá žena zase poznamenala, že když dřív byli Romové na cestách, nehádali se, zato teď, když se usadili ve městech, se pořád jenom hádají. Všichni Romové se shodli na tom, že v dobách, kdy pořád cestovali, byli zdraví a nikdy nepotřebovali doktora, ale teď, když bydlí v domech, mají pořád nějaké *gažovské* nemoci.¹⁹

Ukázali jsme si, že *kumpanii* můžeme chápat jako území, které určité rodiny obývají zejména z ekonomických důvodů. Jednotlivé rodiny však na tomto území nepobývají neustále – považují ho za svou základnu, kterou z nejrůznějších důvodů opouštějí. Některé úzce spřízněné rozvětvené rodiny, které nazývám rodinnými skupinami na cestách, cestují dokonce tak často, že je vůbec otázkou, zda v *kumpanii* skutečně „žijí“. Mezi Romy jsou obvyklé tři různé způsoby cestování. Mohou si vybrat *kumpanii*, ve které budou bydlet, a cestovat budou pouze v nejnútnejších případech. Mohou se také zdržovat ve dvou *kumpaniích*, přičemž na území jedné si budou vydělávat v létě a na území druhé v zimě. Stejně tak mohou se svou rozvětvenou rodinou stále cestovat mezi různými *kumpaniemi*, v nichž žijí další jejich příbuzní, kteří jim umožní, aby se v dané *kumpanii* na krátkou dobu usadili.

Domácnosti

Romové říkají domácnosti *cera*²⁰, což také může znamenat „stan“ (Gjerdman a Ljungberg: 365). Kalderašští Romové skutečně až do 30. let 20. století tábořili ve stanech, období hospodářské krize je však zahnal do domů a přinutilo je žít ze sociálních dávek. Do té doby sestávala typická *kumpania* žijící na jednom tábořišti z určitého počtu *cer*, a velmi se tak podobala *kumpanii* Lovárů, kterou popsal Yoors (1967) a která se skládala z určitého počtu maringotek. I když dnes Kalderaši žijí v domech, pořád vysvětlují, kolik stanů nebo domů ta která *kumpania* má. Když jsem se zeptala Tanase Stevensona, kolik „Romů“ žije v San Antoniu, odpověděl, že „dvacet pět domů, dvacet pět stanů“. Při velikonoční *slavě* se Romové v Barvale navštěvují – o tomto zvyku stále mluvili

¹⁹ To ovšem rozhodně neodpovídá lékařským záznamům, podle nichž se v Barvale v posledních šesti letech díky pravidelné lékařské péči zdravotní stav mnoha Romů zlepšil.

²⁰ Lováři používají výraz *cera* (nebo *cerba*), čímž mohou myslet *vica* i „stan“ (Yoors, 1967: 135). Kalderaši v Barvale ale *ceru* v tomto významu neznali, a v této knize proto stejně jako Kalderaši používám výraz *cera* ve významu „domácnost“, zatímco označením *vica* myslím jednotku sestávající z kognatických příbuzných.

jako o „*cera a cera*“ neboli „chození od stanu ke stanu“ (jejich vlastní překlad). Obdobně se říká, že když se žena provdá, stěhuje se do stanu svého manžela („odešla do jeho stanu, k němu domů“). Pokud se žena rozvede, říká se, že se „stan rozpadl“.

Cera neboli domácnost je základní jednotkou *kumpanie*. Jinými slovy, každou *kumpanii* lze rozdělit do určitého počtu domácností, kterým se říká *cery*. Taková domácnost se obvykle skládá z rozvětvené třígenerační rodiny – prarodičů, dětí a vnuků. Takto rozvětvené rodiny tvořily dvacet tři ze třiceti tří domácností v Barvale. Ideální domácnost má dvanáct až patnáct osob. Domácnost může být i menší, v takovém případě se však obvykle připojí k nějaké jiné. Může být i větší a sestávat třeba ze čtyř nukleárních rodin, tedy celkem z nějakých třiceti dvou lidí. Má-li však více než patnáct členů, většinou se dále rozdělí do menších jednotek. Některé rodiny, jako např. *familia* č. 3 v tabulce č. 1, mohou příležitostně sdílet jednu domácnost, pokud spolu zrovna pracují při sklizni nebo když společně cestují. Během dne se sice téměř vždy shromažďují v jedné domácnosti, ovšem protože je jich hodně, snaží se obvykle sehnat více domů, ve kterých mohou skutečně bydlet. V případě takhle velké *familie* se mohou mladí s dětmi porozhlédnout po vlastním bydlení, pokud však u rodičů zůstane alespoň jedno z dětí s manželem či manželkou.

TABULKA č. 4: Velikost rodin

Tabulka vychází ze vzorku čtyřiceti pěti rodin, nejméně jedenácti v každé věkové kategorii. I když se může zdát, že velikost rodin klesá, musíme vzít v úvahu, že manželé ve věku 20–30 let a často i manželé ve věku 30–40 let budou mít ještě další děti. Mí informátoři uváděli, že počet dětí klesá od období hospodářské krize (30. léta 20. století), neuvázili ale pokles dětské úmrtnosti, který v posledních deseti letech doznal významných změn. Starší generace měly často dvanáct až čtrnáct dětí, obvykle jim ale čtyři nebo pět dětí zemřelo.

věk rodičů	průměrný počet dětí
50-60	9
40-50	7
30-40	7
20-30	5

Domácnosti sestávající z nukleární rodiny vznikají v určitém stadiu vývojového cyklu rodiny. Deset ze třiceti tří domácností v Barvale *nejčastěji* tvořily (v dobách, kdy žily u rodičů) nukleární rodiny; většinou šlo o nukleární ro-

diny s mnoha malými dětmi. Romské rodiny bývají velké, bez ohledu na věk rodičů mají průměrně sedm dětí (viz tabulka č. 4). S dětmi pak žijí rodiče v jedné domácnosti jako nukleární rodina, dokud se jim nenarodí vnoučata.

Domácnosti nukleárních rodin vznikají i v případě, kdy určitá rodina nemá v *kumpanii* blízké příbuzné ze své vlastní *vici*. Pokud si nemohou zajistit vlastní ubytování, nemají peníze na nájem nebo mají jiné potíže, mohou se téměř vždy alespoň na nějakou dobu nastěhovat ke vzdálenějším příbuzným. Je-li to technicky možné, musí ostatní vždy poskytnout pomoc a přístřeší rodině, která nemá kde bydlet. Po kratší dobu (několika měsíců) spolu mohou bydlet v jedné domácnosti i rodiny, které jsou jen vzdáleně spřízněné nebo se „jen přátelí“, k tomu však dochází jen výjimečně. V Barvale se do jedné domácnosti sestěhovaly dvě rodiny, když se jedna z nich musela z původního bytu vystěhovat. I když šlo jen o vzdálené bratrance, neměli v *kumpanii* žádné bližší příbuzné, a vzájemně si proto pomáhali.

Domácnost je základní ekonomickou a územní jednotkou. Členové domácnosti společně stolují, dělí se o úklid domu, o vaření, společně se starají o staré členy a často spolu také pracují a dělí se o příjmy. Když je v domě *ofisa* (salonek, ve kterém se věští), ženy se ve věštění střídají, starší ženy zaučují mladší a životní potřeby ze svých příjmů hradí rovným dílem. Je-li rodina na dávkách, dají se ženy dohromady a společně dorážejí na sociální pracovníci, aby uznala jejich speciální potřeby nebo jim dávky zvýšila. Někdy se veškeré příjmy odevzdávají nejstaršímu členovi domácnosti, který je potom přerozděluje. O několika vdaných ženách a ženatých mužích se vědělo, že celé své příjmy odevzdávají rodičům. Častěji se o příjmy stará každý sám a všichni podle potřeby pod dohledem nejstaršího člena na domácnost přispívají. Ženy se starají o dávky a mužům dávají peníze, kdykoli si o ně řeknou. Očekává se, že největší podíl nákladů na domácnost uhradí snacha, která by měla platit nájem, telefony, služby a jídlo. Snacha má také vydělávat na manžela a zaopatřit děti.

Za běžných okolností platí, že novomanželé bydlí po svatbě u manžellových rodičů, společně s nimi cestují a starají se o ně, dokud sami nemají několik dětí. V době, kdy už mají pět až sedm dětí, by měli bydlet ve vlastním, pokud mají jejich rodiče ještě jiné, mladší dítě, které se o ně postará. I pak se ale může stát, že s nimi budou nadále muset bydlet dospívající dcery. Starým rodičům uklidí nebo se postarají o vnoučata, která jejich rodiče adoptovali. Když se žení nejstarší syn, přivede do domu rodičů svoji manželku

(*bori*), která u nich bude žít. Občas se naopak stane, že si nevěsta přivede do domu rodičů manžela, někdy se může stát, že se dcera i s malými dětmi vrátí z manželova domu ke svým rodičům, a znovu se tak stane členkou jejich domácnosti. S ohledem na tento obvyklý vývoj představuje domácnost nukleární rodiny jen krátké a dočasné stadium.

Na jaře roku 1971 žilo v Barvale třicet tři domácností o celkovém počtu 266 osob a každá domácnost měla v průměru osm členů. Domácnosti v Barvale lze rozdělit na těchto pět typů:

1. staří rodiče, dle okolností i jejich svobodné děti, ženatý syn/vdaná dcera s manželkou/manželem a jejich dětmi (šest domácností);
2. vdovec/vdova, dle okolností jeho/její svobodné děti, jeho/její ženatý syn/vdaná dcera s manželem/manželkou a jejich děti (devět domácností);
3. manželé středního věku, jejich svobodné děti, jedno vdané/ženaté dítě, jeho manžel/manželka a děti (pět domácností);
4. staří manželé, jejich svobodné děti a jedno či více vnoučat (tři domácnosti);
5. nukleární rodina – rodiče a jejich svobodné děti (deset domácností).

V některých domácnostech žijí i neteře, synovci, bratřenci, sestřenice a přátelé, s výjimkou adoptivních dětí však jde vždy jen o dočasnou záležitost. Odmítnout ubytovat někoho v nouzi se považuje za neslušné. Například Šreča se jednou pohádala se svojí bytnou kvůli množství Romů, které si vodila domů, protože neměli kam jít. Sama říkala, že svoji bytnou chápe, přesto „si ale Romové musejí vždy pomáhat“ a „... nikdy bych nemohla upřít jídlo nebo ubytování Romům, kteří je potřebují, pokud ho poskytnout můžu“. Sama žila čas od času u různých přátel. Příklady konkrétních domácností uvádím podle shora uvedené typologie:

DOMÁCNOSTI – příklady jednotlivých typů

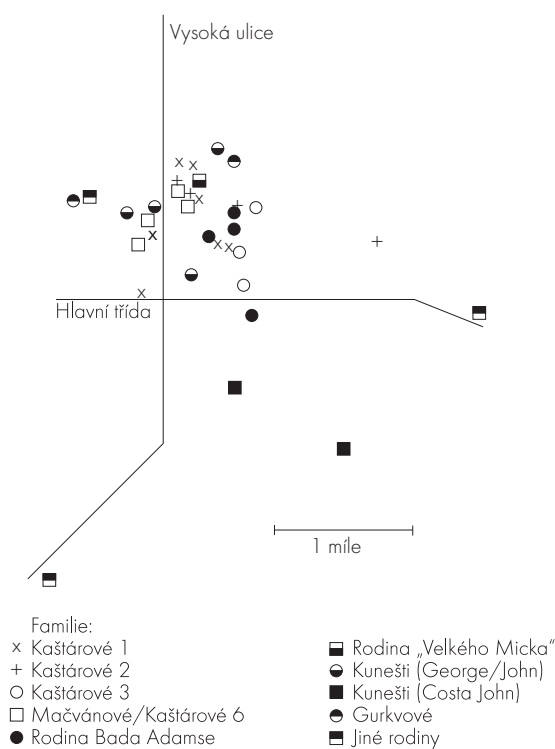
Typ 1 Stevan a jeho žena Yana mají dva ženaté syny a dvě vdané dcery, všechny tyto čtyři děti žijí se svými rodinami ve vlastních domech v Barvale. Se Stevanem a Yanou žije jejich svobodný syn, jejich svobodná dcera a dále ještě další ženatý syn s manželkou a čtyřmi dětmi. Jednou se k nim na měsíc nastěhovala neteř, která utekla od manžela, a čas od času u nich bydlí na pár týdnů i jejich dospívající vnučky, které jinak žijí v Barvale se svými rodiči.
Celkem: deset lidí.

Typ 2 Stará Rosie je vdova, žije se svým synem, s jeho ženou a jejich sedmi dětmi. S Rosie bydlí ještě její svobodná dcera, která své švagrové pomáhá s domácími pracemi a spolu s ní se stará o Rosie. Celkem jde o jedenáct lidí.

Katherinin manžel zemřel mladý a Katherine zanechal tři malé děti, ženatého adoptivního syna s manželkou a dcerou a další dceru, která utekla i s malou dcerou od manžela.

Celkem: devět osob.

GRAF č. 7: Náčrtek rozmístění domácností v roce 1966 před přestavbou města. Čísla *familií* odpovídají tabulce č. 1.

Typ 3 Harry a Rosie měli jedenáct dětí, i když jim je jen něco málo přes čtyřicet. Dvě děti zemřely. Jejich nejstarší syn je ženatý, s manželkou a dětmi žije u svých rodičů.

Celkem: čtrnáct osob.

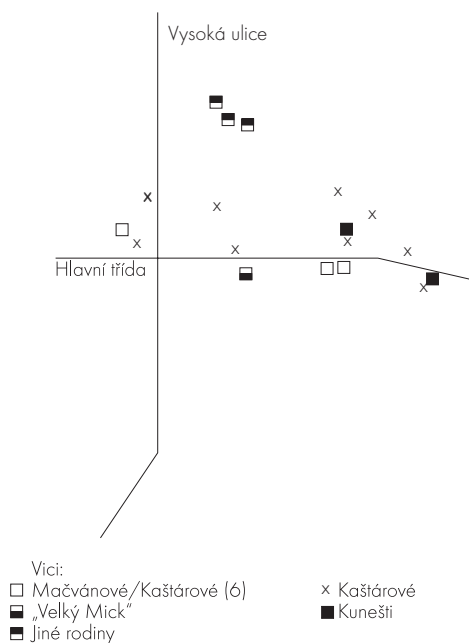
Typ 4 Miller a Mary mají několik ženatých/vdaných dětí, které žijí jinde, dva svobodné syny, kteří žijí s nimi, a vnučku, které je šest let.

Celkem: pět osob.

Spiro a Rosie mají dva syny a dvě dcery, tyto čtyři děti žijí se svými dětmi a vnuky (tj. pravnučky Spira a Rosie) ve vlastních domech v Barvale. Spiro a Rosie jsou nemocní, se svou pětiletou vnučkou se ubytovali ve svém karavanu. Střídavě u nich bydlí jejich dospívající vnoučata, která se o Spira a Rosie starají.

Celkem: tři osoby.

GRAF č. 8: Náčrtek rozmístění domácností v roce 1968 po přestavbě města.

Typ 5 John žije se svojí manželkou a šesti svobodnými dětmi. Nejstaršímu synovi, kterému je čtrnáct, se snaží dojednat sňatek.

Celkem: osm lidí.

I když některé rodiny mají obytné karavany, většina rodin žije v Barvale v domech. Domy musí vyhovovat určitým požadavkům. Za prvé upřednostňují domy na hlavních ulicích. Před městskou přestavbou se nejraději stěhovali do zchátralých domů co možná nejbliže centra. Když byly všechny zchátralé domy strženy, přestěhovali se do bytovek, opět co možná nejbliže hlavním ulicím (viz grafy č. 7 a 8).

Za druhé se blízcí příbuzní rádi stěhují do jednoho místa, pokud to jde. Pokud to nejde hned, vyčkávají, dokud se v okolí neobjeví něco k pronájmu, a pak se tam hned nastěhují. Z grafů č. 7–9 je zřejmé, že se rodiny v letech 1966, 1968 a 1970 stěhovaly k centru města a že členové jedné *familie* se snaží získat bydlení co možná nejbliže ostatním členům.

Romové, kteří nejsou příbuzní, se naopak od ostatních snaží držet co nejdál. Z grafu č. 9 je zřejmé, jak se ubytování v bezprostřední blízkosti vyhýbají Mačvánové a Kalderaši. Jedna rodina Mačvánů vyprávěla, jak se pokoušeli zabránit tomu, aby se nedaleko jejich domu nastěhovala rodina Kalderašů. Namluvili jim, že v daném domě někdo zemřel a že z domu v noci slyší duchy. Doufali, že se do domu nastěhují jiní Mačvánové.

Nedovolíme, aby se vedle nás přistěhovali jiní. Pokud se do naší čtvrti chce nastěhovat někdo jiný než Mačvánové, řekneme jim, že to tedy ne. Oni zas dělají to samé nám. Do sousedního domu se chtěla nastěhovat rodina Nikolý, a tak jim můj bratr řekl, že tam zemřel nějaký muž a že ten dům je prokletý. Oni se tam ale stejně nastěhovali, ale jednoho dne našla ta stará paní prkýnko od záchodu sklopené, i když předtím bylo nahoře, a hned věděla, že to byl duch, a odstěhovali se.

Romové dnes těžko shánějí dům, který by odpovídal jejich představám a ve kterém by mohli bydlet. V důsledku nedostatku odpovídajícího bydlení také klesá počet rodin, které do Barvale přijíždějí. Bytní vidí Romů neradi, a když už jim něco pronajmou, znamená to, že nikdo jiný si dům pronajmout nechtěl. Když ho ale nakonec Romům pronajmou, často si na ně zvyknou a jsou k nim pak vstřícnější. Přesto je ale nakonec z domu často vystěhují, protože nepřivyknou nepořádku, velkému počtu lidí či hluku a nesmíří se s tím, že Romové dům poškodili. V roce 1966 vyšla policie bytným vstříc a sestavila seznam padesáti dvou Romů,

kteří „porušovali předpisy o odpadech“. Policie jim pohrozila trestním stíháním, pokud nezačnou uklízet. Vedle problému s bytnými je problémem i nedostatek levného zchátralého bydlení, které by si mohli dovolit.

GRAF č. 9: Náčrtek umístění domácností v roce 1970.

Familie:
 Jako v grafu č. 7 a navíc
 □ Mačvánové
 △ rodina George Leea

Za třetí upřednostňují bydlení v domě, v němž již předtím bydleli Romové. Sociální odbor na Havaji těmto domům říká „romská stezka“, protože všichni Romové uvádějí pořád stejné adresy (Coleman, 1962: 3). Pokud v domě před nimi nebydleli Romové, musí být nelítostně vydrhnout silnými čistícími prostředky a každý pokoj vykouřit kadidlem, aby „odstranili zápach“ *gažů*, kteří tam bydleli. Romové věří, že pokud člověk žije

v domě, kde krátce před ním bydleli *gažové*, je náchylnější ke *gažovským* nemocem.

Za čtvrté chtějí bydlet co nejbližší příbuzným. Pokud to jde, budou příbuzní bydlet v dvojdomku (resp. domě rozděleném na dvě samostatné bytové jednotky), pronajmou si sousední domy nebo domy, které jsou co nejbližší. V Barvale se proslavil dům rozdělený na čtyři byty, v nichž odedávna bydleli Romové a žili tam až do doby, kdy byl dům stržen. Rodiny, které v něm bydlely, byly úzce spřízněny, neustále se navštěvovaly, společně vařily a občas bylo těžké vyznat se v tom, kde kdo skutečně bydlí. Nábytek i obyvatelé bytů se totiž téměř každý den střídali.

Rodiny, které se do města přistěhují, se okamžitě ubytují u blízkého příbuzného a bydlí u něj, dokud si nenajdou vlastní dům. Jako takové přijímací středisko přirozeně nejčastěji slouží dům místního vůdce nebo patriarchy. Například v roce 1966 byly čtyři domy vůdců barvalských *vic* nejčastější adresou, kterou nově příchozí rodiny udávaly sociálnímu odboru, aby jim měl kam zaslat první šek. Některé z těchto rodin si tak jen doplnily hotovost, když městem projížděly.

Romové se nejčastěji stěhují do zašlých dřevěných bungalovů, které mají dvě ložnice a okolo domu malou zpustlou zahradu. Pokoje jsou malé a přečpané, a protože rodina je velká a návštěv je hodně, dávají Romové před soukromím přednost velkému otevřenému prostoru. Strhnou tolik vnitřních zdí, kolik je jen možné, vysadí dveře a bez zásahu nechají jen koupelnu, kuchyni a možná ještě jednu ložnici. Bytní nebývají těmito přestavbami nijak nadšeni, protože když jedna rodina tyto nezbytné zásahy provede, nezbyvá jim než dům příště pronajmout zase Romům. Nejžádanější jsou domy, které mají v přízemí obchod, neboť jde obvykle o jeden velký otevřený prostor, jednu místnost. Spiro nejraději vzpomínal na to, jak bydlel v bývalém baru a tančírně, nad kterým zářil neonový nápis „Klub U Sovy“. Město ale dům záhy odepsalo a Spiro byl na základě soudního příkazu vystěhován. Prostor, který byl jen jednou obří místností, Spiro zaplnil závěsy a gobelíny, v pokoji stály dvě luxusní postele s nebesy a na bar umístil oltářík. Vedle dvaceti osmi členů Spirovy rodiny, kteří tam bydleli, se Spirův dům stal oblíbeným místem schůzek místních Romů i těch, kteří přijeli jen na návštěvu.

Domy jsou obvykle vymalovány světlými barvami s různými vzory, zdi jsou pokryté gobelíny a závěsy, na oknech jsou další závěsy, podlahu po-

krývají tlusté chlupaté koberce. Některé domy jsou mimořádně čisté a vyzdobené, dvojité postele jsou potaženy červeným sametem, podél zdi jsou rozestavěné obří sedačky, ohromné zlaté nebo stříbrné keramické lampy a na kovových konferenčních stolicích jsou naaranžované mísy se sádrovými atrapami ovoce. Jiné domy jsou zařízeny velmi střízlivě, může v nich být jen otoman, dvojlůžko, stolek a pár závěsů.

Bez ohledu na bohatství si všechny rodiny uspořádávají dům více méně stejně. Přední část domu tvoří většinou obývací pokoj a několik ložnic, mezi nimiž strhli zdi, aby vytvořili jednu velkou místnost. Tato část domu je spíš veřejným prostorem, kde se scházejí hosté. V zadní místnosti je téměř vždy kuchyně. Tato soukromá část domu je vyhrazena pro rodinu, příbuzné a blízké přátele, ať už jsou jimi Romové, nebo *gažové*. V jednom domě si ze zahrady za domem udělali další obývací – na trávu položili čtyři velké červené vzorované koberce, na ně postavili sofa, stolek a obří jídelní stůl. Sem mě zvali na kávu v době, kdy už jsem se s nimi znala lépe, a poté, co se o tom důkladně poradili.

Rodina spí v největším pokoji. Jedna rodina měla ložnici v přední části domu, nikdy v ní ale nikdo z nich nespál a používali ji jen jako sklad oblečení a různého haraburdí, protože – jak říkali – se příliš „báli“ spát zavření v místnosti blízko ulice. Nejstarším členům domácnosti, tedy prarodičům, často vyhradí manželskou postel, jednu postel mají také rodiče. Další v pořadí jsou starší chlapci a děvčata, kteří mohou spát na gaučích rozestavěných podél zdi; chlapci a děvčata spí vždy zvláště na opačných koncích pokoje. Mladí manželé mohou spát na gauči, pokud už na ně žádná postel nezbývá. Děti a kdokoli další, na koho už nezbyla postel ani sofa, spí na zemi pod dekou nebo teplou přikrývkou (*perinou*), které vyrábějí dospívající děvčata a *bori* (snacha). Jakmile začne dívka menstruat, nesmí už spát pohromadě s ostatními děvčaty, a pokud má zrovna menses, spí sama v rohu pokoje čelem ke zdi se zkříženýma nebo k sobě přitisknutýma nohama. Malé děti i miminka mohou spát v posteli s rodiči. V jedné rodině spali oba malí synové s rodiči, zatímco jejich sestry spaly na druhém konci místnosti na zemi. Na cestách přespávají všichni buď na zemi u někoho doma, nebo v autech.

Ve většině domácností, zvláště pokud tam bydlí někdo starý (*pburo*), mají oltářík. V jednom bytě byl na kuchyňské lince, jinde na krbové římse, v jiném na stolku v rohu místnosti. V rámci oltáříku jsou vystaveny ob-

rázky a sošky svatých, sušený vraneček (rostlina z čeledi vranečkovitých, *Selaginella*), svíčky, občas svěcená voda a lžíce (občas s obrázky svatých). Součástí oltáříku mohou být i fotografie zemřelých příbuzných vystavených v rakvi nebo obrázek náhrobku, který rodina rezervovala pro své stárnoucí rodiče. Jedna žena měla doma sochu svatého v životní velikosti, a přestože často cestovala, křehkou sochu s sebou všude vozila.

Vaření je obvykle povinností snachy, matky a někdy i nejstarší dcery. Když bydlí blízcí příbuzní v sousedních domech nebo bytech, obvykle se o vaření dělí a společně stolují. Rodiny z jedné *familie* často stolují společně, i když nebydlí zrovna vedle sebe. Je-li v domě jídlo, příbuzní se na jídlo sejdou. Žádný přesný čas na jídlo vymezen není. Když je navařeno, sejdou se k jídlu, jinak spížírna obvykle zeje prázdnotou. U někoho bývá na plotně pořád hrnec jídla a rodina, příbuzní a přátelé jedí, kdykoli mají chuť.

Romové mají rádi ostré, kořeněné a masné jídlo, které je bohaté na uhlovodany. Po takovém jídle se tloustne a jsou po něm zácpy. Proto je také většina Romů obézních a trpí hemoroidy. Většina jídel se vaří na plotně v jednom hrnci jako za starých časů táboření, často se do jídla přidává hojně chilli papriček. Obzvláště rádi jedí Romové dušené maso, které připravují s pepřem, mletou paprikou, rajčaty, bramborami, cibulí a česnekem. Existuje několik druhů *paprikáše* (dle české terminologie spíše guláš, pozn. red.), ve kterém ovšem nejsou papriky. Kuřecímu *paprikáši* říkají *pujo*, králíčimu se říká *chaimoko*, hovězímu *chabe*, další se vaří z ryby nebo ze skopového. Romové také vaří několik ostrých polévek: *fusujeski zumi*, fazolovou polévku, do které se často přidává šunka, a *perta*, prasečí nožičky a uši v rosolu. Při slavnostních příležitostech se obvykle peče prase nebo jehně, případně se z velkoobchodu přivezou obrovské vepřové nebo jehněčí steaky, které se pak grilují s ostrou omáčkou *čile mole*. Oblíbenou pochoutkou je tučná kůrka pečené šunky, a pokud host nechce moc jíst, ale rád by ochutnal jen něco malého, řekne si právě o ni. Romové málokdy pečou a sladké pečivo si většinou kupují v pekařství, chléb si však pečou sami a jedí ho spíše jako příkrm k hlavnímu jídlu. Někdy dělají smažený kukuřičný chléb *charica*, raději ale pečou z běžné mouky (*pufe* se smaží, zatímco *bogača* se peče). Oblíbeným dezertem jsou *pirogo*, podobné tvarohovým taštičkám, a *saviako*, sladké pečené rolky plněné ovocem, tvarohem a rozinkami. Po svém vaří i kávu a čaj. Káva (*kafa*) se vaří s lógreem, a když zpění, sundá se lžící. Čaj

(*čao*) se vaří s cukrem, a pak se jím na ruský způsob přelije ovoce ve skle-
nici (jahody, kousky broskve, jablek nebo citronu).

Nejslavnější jídlo je *sarmi*, zelné listy plněné pepřenou směsí vepřového
masa, rýže, rajčat a cibule. *Sarmi* je nepostradatelnou součástí každé oslavy
a považují se za tak významný pokrm, že ji ženy nesmí připravovat, pokud
menstruují, jsou těhotné nebo drží smutek. Kulinářské schopnosti ženy se
posuzují jen na základě toho, jak umí uvařit *sarmi*. Při obřadných příležitos-
tech se servírují především *sarmi*, maso, ostré omáčky, nakrájené celerové
výhonky (na mužnost), saláty, *pirogo*, *saviako* a možná ještě jeden nebo dva
druhy guláše. S každým jídlem se vždy podává chléb. Pouze při *pomaně* se
smí podávat jen ovoce.

Závěr

Kumpania je skupina romských rodin, které žijí společně na určitém území,
dělí se o místní ekonomické zdroje a ekonomicky spolupracují. Je zároveň
základní politickou jednotkou a její členové rozhodují o morálce, politic-
kých i ekonomických otázkách, které se považují za věc veřejnou, nikoli
za rodinnou záležitost. Míra politické soudržnosti *kumpanie* se liší: některé
kumpanie mohou být pod přísnou kontrolou vůdce jedné *familie*, jindy
může jít o nekontrolované, otevřené území. Většina *kumpanií* se pohybuje
někde mezi těmito dvěma extrémy. Jejich vůdce pochází z největší *vici*,
a i když se těší obecné autoritě, nemá nad *kumpanií* absolutní kontrolu.

V Barvale žijí od roku 1964 různé *vici*, které zpočátku vedl „Velký Mick“. S
příchodem dalších rodin mu začali ostatní konkurovat. Když zemřel, získal
si největší autoritu Stevan, vůdce Kaštárů, a ostatní *vici* kvůli tomu začaly
z města odjíždět. Nyní se Stevan, který je momentálně v Barvale *romem*
barem, snaží konsolidovat svou moc: spolupracuje s *gažovskými* orgány
a proti vůdcům Kunešťů a Mačvánů se vyzbrojil přítomností dalších rodin
Kaštárů, které do města pozval. Postupně se tak snaží vybudovat přísněji
kontrolovanou *kumpanii*.

I když *kumpania* obývá přesně vymezené území a její členové už dnes
žijí v domech, jednotlivé domácnosti jsou značně mobilní a v průměru tráví

každý rok mimo *kumpanii* asi 42% veškerého svého času. Některé skupiny rodin cestují tak často, že je těžké říci, zda v *kumpanii* skutečně žijí.

Přes mimořádnou mobilitu většiny rodin se domácnosti řídí přesně stanovenými pravidly. Většinou jsou tvořeny početnou třígenerační rodinou, v jejímž čele stojí staří manželé nebo ovdovělý prarodič. Rodiny bydlí nejraději pospolu, a to až do chvíle, když už jich je tolik, že to pro nejstarší členy přestává být únosné. Poté si početné nukleární rodiny založí vlastní domácnost. Spřízněné rodiny, které nežijí v jedné domácnosti, shánějí v určitých částech města pronájem tak, aby bydlely co nejbližší u sebe. Rodina, která se z takové oblasti odstěhuje, avšak nadále setrvává v *kumpanii*, dává ostatním demonstrativně najevo, že stojí mimo komunitu, a ze svého chování se bude zodpovídat (viz grafy č. 7 a 9 – jiné rodiny). Romové také upřednostňují bydlení v domech, které před nimi obývali jiní Romové, protože budou s největší pravděpodobností rituálně čisté (*vužo*), interiér bude přestavěn na jednu velkou místnost a majitel takové nemovitosti už zřejmě bude k Romům vstřícnější.

OBSAH

Předmluva k českému překladu	7	
Předmluva k prvnímu vydání		13
Předmluva z roku 1986	15	
Úvod	21	
1 Metodologie	29	
Definice Romů	32	
Literatura	37	
Podmínky v terénu	39	
Jazyk	43	
Jména a vzhled	44	
Etika a hodnověrnost	47	
2 Kumpania	51	
<i>Kumpania</i> v Barvale	54	
Cesty	63	
Důvody cestování	69	
Domácnosti	72	
Závěr	83	
3 Ekonomické vztahy	85	
Ekonomické vztahy mezi Romy	86	
Ekonomické vztahy s <i>gaži</i>	91	
Dávky	94	
Věštění	105	
Práce na farmách	107	
Mužská povolání	109	
Další způsoby výdělků	112	
Závěr	114	
4 Vůdcovství a konflikt	115	
Sekulární autorita a mystická autorita	120	
Role <i>roma bara</i>	123	
Symboly vůdcovství	134	
Konflikt	135	
Případ s ďáblem	142	
Závěr	154	
5 Terminologie příbuzenských vztahů	155	
Chování mezi příbuznými	164	
Pohlaví a věk	166	
Pokrevní a sešvagření příbuzní	169	
Rodičovská autorita	170	
Vztahy vzniklé sňatkem	182	
Závěr	195	

6 <i>Vica a nacia</i>	197
Původ a <i>vica</i>	204
Velikost <i>vici</i>	209
Hierarchie <i>vic</i>	213
Identita členů <i>vici</i>	215
Závěr	219
7 Manželství	221
Kategorie sňatku	221
Statistický přehled	223
Sjednávání manželství	233
Svatba	238
Místo pobytu	244
Útěk	245
Platba za nevěstu	246
Rozvod	251
Nevěra	252
Závěry týkající se kategorií manželství a sňatku	255
Sexuální svazky, které jsou <i>marime</i>	256
Manželství s <i>gaži</i>	263
Závěry	269
8 Znečištění, hranice a víra	271
Znečištění a sociální kontrola	273
Uvnitř/vně	274
Věk a <i>marime</i>	277
Symbolika těla	279
Mytí a praní	282
Jídlo	287
<i>Postiu</i> , smutek a jídlo, které přináší <i>bacht</i>	289
Zdraví a nemoc	291
<i>Bacht</i> a <i>prikaza</i>	298
Závěry	301
9 Závěr	303
Příloha A	307
Případ 1 – <i>Kris romani</i> v New Orleansu mezi <i>chanamigy</i> Johnem Marksem a Stevanem	307
Případ 2 – <i>Divano</i> ve Wichtě v Kansasu mezi <i>chanamigy</i> Yankem Nicklosem a Johnem Marksem	312
Příloha B	319
Příbuzenská terminologie pohledem muže nebo ženy	319
Slovníček	323
Dodatky k českému vydání	327
Přehled grafů a tabulek	333
Bibliografie	335
Rejstřík autorů a pojmů	341
Rejstřík <i>nacii</i>, <i>vic</i> a jmen jednotlivců	347